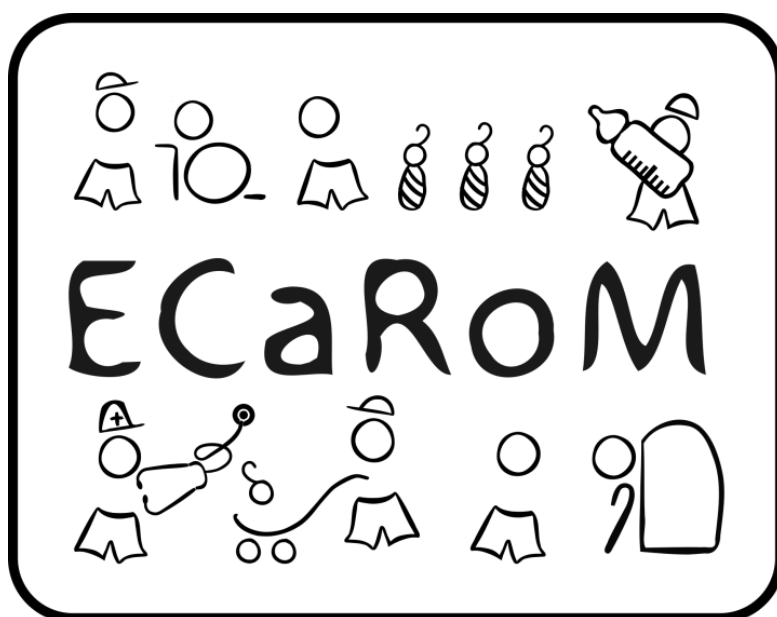

ГРИЖАТА В РАННОТО ДЕТСТВО И РОЛЯТА НА МЪЖЕТЕ (ЕСaRoM)

НАЦИОНАЛЕН ДОКЛАД

ОЦЕНКА НА ПОТРЕБНОСТИТЕ ОТ ЧУВСТВИТЕЛНО КЪМ ПОЛА РАННО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Изследователски доклад в рамките на проекта „Грижата в ранното детство и ролята на мъжете“ ЕСaRoM за състоянието на педагогиката, която отчита пола, по отношение на мъжествеността и грижата

Impressum

Център за изследвания и политики за жените
имейл: cwsp@cwsp.bg
www.cwsp.bg

Center of Women's
Studies and Policies

Автори: Татяна Кметова, Роза Димова

С участието на: Цвета Петкова

София, декември 2021

ISBN: 978-3-941338-32-6

Съдържанието на тази публикация представя възгледите единствено на екипа на проекта ЕСaRoM и е само негова отговорност. Европейската комисия не поема никаква отговорност за използването на информацията, която тя съдържа.

Съфинансирано от Програма „Права, равенство и гражданство“ на Европейския съюз (2014-2020)

Съдържание

Списък на съкращенията	5
1. Въведение	6
1.1. Цели и обхват на доклада	7
2. Състояние на равнопоставеността на жените и мъжете в България	8
2.1. Обзор	8
2.2. Контекст на политиката по равнопоставеност на жените и мъжете	9
2.3. Равенството на жените и мъжете и образованието	10
2.4. Равенството на жените и мъжете и грижите	10
2.5. Сегрегация в заетостта	11
2.6. Професионално ориентиране на учащите	13
2.7. Образование и грижи в ранна детска възраст в България	14
2.8. Правен и политически контекст на системата на образованието в ранна детска възраст	15
2.9. Педагогически състав в ОГРДВ	17
2.10. Образование и възпитание на децата в детската градина	18
2.11. Грижовните мъже и ролята на бащите	23
3. Качествен анализ на данните	26
3.1. Методология	26
3.1.1. Индивидуални и групови интервюта с професионалисти от ОГРДВ и учители в началното училище	27
3.1.2. Фокус групи с педагози в сферата на ОГРДВ, психолози, сдружения и асоциации на родителите и организации, работещи в областта на защита на правата на децата, експерти и възпитатели и медиатори от ромската общност	29
3.2. Резултати и обсъждания	31
3.2.1. Равенството на половете в учебната програма	31
3.2.2. Ежедневието в детската градина – участието на момчетата и момичетата в дейности, свързани с грижи за другите	31
3.2.3. Основните полови стереотипи в детската градина, играчките и игрите	32
3.2.4. Грижата и професиите, свързани с грижи в образователното съдържание и в практиката	34
3.2.5. Бащите и полагането на грижи	35
3.2.6. Комуникацията родителите и учителите	36
3.2.7. Проекти, инициативи и практики с потенциал за преодоляване на половите стереотипи	37
3.2.8. Образование и обучение на учителите; материали, които представляват интерес	37
3.2.9. Мъжете в учителската професия	38
4. Заключение и препоръки	39

5. ПРИЛОЖЕНИЯ	44
Приложение 1 НАСОКИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮТА И ФОКУС ГРУПИ	45
Приложение 2 ВЪПРОСНИК ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮ	49
Приложение 3 ВЪПРОСНИК ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ФОКУС ГРУПА.....	51
Приложение 4 ДНЕВНИК НА ИНТЕРВЮИРАЦИЯ	52

Списък на съкращенията

БВП – брутен вътрешен продукт

ЕИРП - Европейски институт за равенство между половете

ЕС – Европейски съюз

НПО – неправителствени организации

НСИ - Национален статистически институт

ОГРДВ – образование и грижи в ранната детска възраст

ФГ – фокус група

STEM – съкращение за Science, Technology, Engineering, and Mathematics - от англ. природни науки, технологии, инженерни науки, математика.

1. Въведение

Традиционно работата, която се свързва с полагането на грижи, е подценявана в целия свят и обикновено разговорите за нея се свеждат до несправедливостта на неплатения ѝ дял, който се извършва от жените. Така тя се смята главно за проблем на овластяването на жените и на равенството на половете.

В по-широк смисъл работата, свързана с грижи, насочва вниманието към определен сектор на платените и на неплатените икономически дейности, в който се предоставят социални и материални грижи и който включва грижите за децата, за възрастните хора и хората с увреждания, здравеопазването, образованието, както и свободното време и други лични услуги - т.е. осигуряването на това, което е необходимо за здравето, благосъстоянието, поддържането и защитата, отглеждането и подкрепата на настоящите и бъдещите поколения.

Според дефиницията на Европейския институт за равенство между половете (ЕИРП) „икономиката на грижите“ е „Част от дейността на хората от материално и социално естество, свързана с процеса на полагане на грижи за настоящата и бъдещата работна сила и човешкото население като цяло, включително осигуряването в домовете на храна, дрехи и подслон”¹.

При нарастващия брой на работещите жени днес това, което обикновено се прави без заплащане от жените, като отглеждането на децата, възпитанието им в ранна детска възраст, почистването, готвенето, градинарството и т.н., все по-често семействата и членовете на домакинството или споделят помежду си, или използват външни услуги. По този начин развитието на икономиката на грижите допринася и за постигането на равнопоставеност между жените и мъжете.

Секторът на услугите е основополагащ дял на много национални икономики, а икономиката на грижите е най-бързо развиващата се негова част по отношение на генерирания брутен вътрешен продукт (БВП) и на създадените работни места и заетост. Работата, в която се полагат грижи, е част и от неформалната, и от официалната икономика, които създават значителна част от доходите в много страни. В неотдавнашно изследване на Международната организация на труда, в което е включена и България, се оценява, че глобалната заетост в брой работни места, свързани с грижи, се очаква да нарасне до 2030 г. само поради социално-демографски промени от 206 милиона на 358 милиона. Цифрата би била още по-поразителна – нарастване до 475 милиона, ако правителствата инвестират ресурси за постигане на Целите на ООН за устойчиво развитие в сферата на образованието, здравеопазването, дългосрочните грижи и равнопоставеността между половете².

В днешния свят обществата все повече оценяват значението на грижите. В условията на глобалната пандемия от КОВИД-19 през последните две години те станаха жизненоважни. Данните от анкети и общественото мнение в много страни признават факта, че поради професионалната сегрегация по пол в заетостта, свързана с грижите – в образованието, здравеопазването и социалната работа – жените са в предните редици в борбата срещу пандемията. Общественото внимание към тези професии се засили и доведе до повишаване

---

¹ European Institute for Gender Equality (EIGE), Glossary & Thesaurus [онлайн] [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1056?lang=bg>. По темата виж и материали на Международната организация на труда <https://www.ilo.org/global/topics/care-economy/lang--en/index.htm>

² The Employment Generation Impact of Meeting SDG Targets in Early Childhood Care, Education, Health and Long-Term Care in 45 Countries / İpek Ilkcaracan and Kijong Kim; International Labour Office – Geneva: ILO, 2019 [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_732794.pdf

на техния престиж, значимост за обществото, изнесе на вниманието на обществеността проблемите за необходимостта от подобряване на условията на труд, на заплащането и др. в този сектор на икономиката.

Растежът на икономиката на грижите и разширяването на спектъра от професии, които се упражняват в този сектор, дава възможност за заетост не само на жените, но и за навлизането в него на повече мъже - т.е. работата, свързана с полагането на грижи, не трябва да се преценява като професионална сфера, присъща само на жените. Ангажирането на повече мъже може да намали дисбаланса по пол сред упражняващите грижовни професии и да повиши обществената значимост на самите грижи. Промяната на нагласите за избор на професия, специфично таргетираните насърчителни мерки и стимули могат да привлекат повече мъже в този сектор на икономиката, който все още е силно сегрегиран по пол. Обществото има ролята не само да поощрява и мъжете, и жените да започнат работа в тази сфера, но и да осигури на заетите достойни заплати и достойни условия на труд, защото по-качествените работни места биха помогнали за справяне с неравенството между половете на пазара на труда. Основната констатация от друго скорошно изследване показва, че *„продължаващата сегрегацията по пол на работните места е силен сигнал, че ще са необходими по-динамични системи за образование и обучение и други стимули за насърчаване на младите мъже и жени (15–29-годишните) да се ангажират с професии, доминирани от другия пол”*³.

1.1. Цели и обхват на доклада

Този доклад има за цел да допринесе да се направи крачка напред във възприемането на концепцията за *грижовната мъжественост/грижовните мъже (caring masculinity)* и как тя да бъде по-добре разбрана и използвана от българското общество. Това ще подпомогне преодоляването на съществуващите стереотипи по пол в заетостта, насърчаването на равенството между жените и мъжете в страната, насърчаването на момчетата и младите мъже да се чувстват свободни и удовлетворени от избора си на кариера в икономиката на грижите и ще насърчи педагозите да ги подкрепят при такъв избор още от ранна възраст.

Първата част на доклада представя актуалното състояние на политиката за равнопоставеност между жените и мъжете в страната, така както тя се разработва от държавата, обстоятелствата в това развитие, актуалната ситуация на разделението по пол на грижите в домакинствата и в професиите. Тъй като образованието в ранна възраст, чувствително към пола, е цел на нашето изследване, са представени предучилищното образование и неговите институции, както и свързаните с темата изследвания, добри практики и др., особено тези, насочени към включването на повече мъже в предучилищното образование и грижа. Ето защо се отделя специално внимание на променящите се стереотипи и на участието на бащите в живота на децата.

Втората част на доклада е фокусирана върху констатациите от проведените фокус групи и индивидуални и групови дълбочинни интервюта с учители в детските градини и други възпитатели, с акцент върху възпитателите от ромската общност и учителите, които работят в етнически смесена среда. В това следваме методологията, разработена по проекта ЕСaRoM, която е адаптирана към българския културен контекст. Целта е да се разбере кой е най-благоприятният начин за децата, родителите, учителите да прилагат подхода за равенство между половете чрез включване на повече мъже в ранното детско развитие и чрез представяне на децата на неутрални по отношение на пола професии.

---

³ Eurofound and European Commission Joint Research Centre (2021), European Jobs Monitor 2021: Gender gaps and the employment structure, European Jobs Monitor series, Publications Office of the European Union, Luxembourg, p. 2 [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef21009en.pdf. Виж и резюме на български език: <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef21009bg1.pdf>

2. Състояние на равнопоставеността на жените и мъжете в България

2.1. Обзор

Индексът за неравенството между половете (ГИ) в Доклада за човешкото развитие за 2020 г., който измерва овластяването на жените, здравния и икономическия им статус, показва, че през последните години общият напредък по отношение на неравенството между половете се забавя⁴.

Въпреки факта, че България е в групата на страните с високо човешко развитие, тя отстъпва с две места от позицията, която имаше през 2018 г. Същата тенденция на много бавен напредък и дори регрес в някои области показва за България Индексът за равенството между половете на ЕИРП⁵. Това е само част от свидетелствата за много сложната ситуация в страната, където през последните няколко години въпросите за равенството между половете станаха много чувствителни за обществото.

От края на 2017 г. досега въпросът за ратификацията на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, по-известна като Истанбулска конвенция, е в центъра на обществените и политическите дебати. Законово признатите понятия за равенство като „пол“, „социален пол“, „равенство между половете“, „сексуална ориентация“, „насилие, основано на пола“ и др., бяха заменени от неясното понятие за т. нар. „джендър идеология“. Тези основни стандарти и концепции остават неразбрани от широката общественост, така че много стратегически документи, програми, проекти и т.н., които се занимават с въпросите на пола и/или децата, бяха отхвърлени поради силната съпротива на политически, граждански и религиозни лидери и организации. Остро атакувани бяха и неправителствените организации, които подкрепиха ратификацията на Конвенцията. Концепцията за равенството между половете бе компрометирана и от Конституционния съд. В решението си за Истанбулската конвенция (Решение № 13 от 2018 г.)⁶ Съдът я счете за противоконституционна, а в своето задължително тълкувателно решение за обяснение на понятието „пол“ и неговите измерения в Конституцията на страната прецени, че „*понятието „пол“ според Конституцията следва да се разбира само в неговия биологичен смисъл*“ (Решение № 15 от 2021 г.)⁷.

Тези решения допринасят за поддържане и възпроизвеждане на половите стереотипи и нанасят вреда на всеки проблем на равенството между половете в България, като тяхното въздействие надхвърля конкретния правен казус. Неотдавнашният международен медиен проект „Европа говори“, който ангажира хора с различни възгледи в трансгранични дебати по политически теми, показва, че повечето европейци (85%) приемат еднополовите бракове, докато повечето българи (62%) категорично ги отхвърлят, дори по-критично от унгарците и гърците, които им се противопоставяха доскоро⁸.

---

⁴ United Nations Development Programme (UNDP). 2020 Human Development Perspectives. Tackling social norms. A game changer for gender inequalities, p. 1 [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hd_perspectives_gsn.pdf

⁵ European Institute for Gender Equality (EIGE), Gender Equality Index 2020: Bulgaria [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2020-bulgaria>. Резюме на български език: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/mhag20002bga_002.pdf

⁶ Конституционен съд на Република България, Решение № 13, София, 27 юли 2018 г. (обн., ДВ, бр. 65 от 07.08.2018 г.) [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://www.constcourt.bg/bg/Acts/GetHtmlContent/f278a156-9d25-412d-a064-6ffd6f997310>

⁷ Конституционен съд на Република България, Решение № 15, София, 26 октомври 2021 г. (обн., ДВ, бр. 93 от 9.11.2021 г.) [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на:

<https://www.constcourt.bg/bg/Acts/GetHtmlContent/5aca41e4-659e-42dc-80a5-c3f31746898b>

⁸ „Европа говори“: 62% от българите са срещу задължителната ваксинация за COVID-19. Публикувано на 14.12.2021 г. Обновено на 17.12.2021 г. [прегледан на 28 декември 2021]. Достъпен на:

Защитата на правата на човека и работата за подобряване на равнопоставеността в страната е отслабена от създадената атмосфера на подценяване на равенството между половете. В резултат на това дейността на НПО с деца и младежи е драстично ограничена, тъй като противниците на Конвенцията, на проекта за Национална стратегия за детето (2019-2030), на измененията в Закона за закрила на детето и др. настояваха работата на НПО в детските градини и училищата по темите здраве, пол и сексуално възпитание да бъде забранена със закон, освен в контекста на обучението по биология в по-горните класове.

Прилагането на вече приетите стандарти за равенство между половете остава основното предизвикателство в тази сложна ситуация, от една страна; от друга, според експерти: „*Като резултат страната няма актуални стратегически политики за децата*”⁹.

2.2. Контекст на политиката по равнопоставеност на жените и мъжете

Посочената по-горе ситуация не допринесе за провеждане на всеобхватна и цялостна политика за равенство между половете от страна на държавата. Законът за равнопоставеност на жените и мъжете¹⁰ (2016) утвърждава министъра на труда и социалната политика като лице, което ръководи, координира и контролира държавната политика по равнопоставеност на жените и мъжете (чл. 7). Имайки предвид ограничените кадрови и други вложени ресурси, от една страна, и всички функции, изисквани от директивите на ЕС по отношение на равенството на жените и мъжете, от друга, едва ли може да се очаква надежден мониторинг на състоянието на равенството между половете. Идентифицирането на областите, в които да се приемат насърчителни мерки за гарантиране на равенството, е компрометирано и поради ограничеността или липсата на точни, редовни, достъпни за обществеността статистически данни по пол за измерване на неравенството между жените и мъжете, както и на надежден и точен набор от основани на пола индикатори, за да се наблюдава напредъкът на прилаганите политически мерки.

Наблюдението на активистите от НПО и на експертите е, че „*през последните няколко години няма съществено развитие в областта на политиката за равенство между половете на национално ниво; функциите на държавните органи се реализират формално и главно само технически, което създава условия и за регрес по отношение на тези проблеми в страната, както концептуално, така и практически*”¹¹.

С Решение на Министерския съвет от 30 декември 2020 г. е приета нова Национална стратегия за насърчаване на равенството между жените и мъжете за периода 2021-2030 г. Стратегията не се различава съществено от предходната и не съдържа по-усъвършенствани цели и критерии в областта на образованието и в областта на полагането на грижи, освен неопределено формулираното заключение, че „...*трябва да се обърне повече внимание на преодоляването на стереотипите при избора на образование и професия и насърчаване на професионалната реализация и кариера, особено в областта на STEM*”¹².

<https://btvnovinite.bg/bulgaria/evropa-govori-62-ot-balgarite-sa-sreshtu-zadalzhitelnata-vaksinacija-sreshtu-covid-19.html>

⁹ България расте с децата си. Изграждане и развитие на професионални компетентности на работещите с деца в ранна възраст, Доклад, 2020, стр. 78 [прегледан на 8 декември 2021]. Достъпен на: <https://detebg.org/wp-content/uploads/2021/04/ДОКЛАД-България-расте-с-децата-си.pdf>

¹⁰ Закон за равнопоставеност на жените и мъжете [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136803101>

¹¹ Tisheva, Genoveva. How are EU rules transposed into national law? Gender equality, Country report Bulgaria, Reporting period 01 January 2020 – 01 January 2021, ЕС, р. 7 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5464-bulgaria-country-report-gender-equality-2021-1-23-mb>

¹² Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021-2030 г., стр. 11 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1343>

2.3. Равенството на жените и мъжете и образованието

Законът за защита от дискриминация¹³ (2004) в чл. 35 предвижда разпоредби за интегриране на съдържанието за равенство между жените и мъжете в учебните планове и програми в цялата образователна система:

„(1) Лицата, осъществяващи обучение и възпитание, както и съставителите на учебници и учебни помагала са длъжни да предоставят информация и да прилагат методи на обучение и възпитание по начин, насочен към преодоляване на стереотипи за ролята на жената и мъжа във всички сфери на обществения и семейния живот.

(2) Детските градини, училищата и висшите училища включват в своите образователни програми и планове обучение по проблемите на равенството на жените и мъжете“.

Няма достъпна публична информация, която да показва, че изпълнението на тези разпоредби се следи редовно от държавата. Последното по-обхватно изследване, установяващо дали има дискриминационни практики в съдържанието на учебниците и учебните помагала, дали те вземат предвид гражданското образование, недискриминацията, равните възможности, правата на човека, познаването на културното многообразие и дали отговарят на изискванията на чл. 35 от горепосочения закон, както и установените съответни стандарти от Съвета на Европа по признаците „пол“, „увреждане“, „раса“ и „етнически произход“, „религия“, „сексуална ориентация“, е проведено през 2011 г. от независим екип от експерти, ангажиран от Комисията за защита от дискриминация. Обект на изследването са основно учебниците и учебните помагала за началното и основното образование. Изводът е, че *„по признак «пол» не се открива пряка дискриминация, а е налична косвената дискриминация, почиваща върху изграждането и утвърждаването на принципа на повторението на определени стереотипи, които отреждат различна роля и представителност на двата пола в социалния свят. По този начин стереотипът се трансформира в дискриминационна категория, доколкото вменява определени и нееднакви, неравнопоставени сфери на дейтелност на женските и мъжките субекти, съответно момчишките и момичешките“*¹⁴.

В Националната стратегия за развитие на педагогическите кадри¹⁵ (2014 – 2020) се прави извод, че феминизацията на професията се повишава, но не са предвидени мерки за преодоляването ѝ.

Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България¹⁶ (2021 - 2030) не съдържа никакви разпоредби относно равенството между половете за който и да е етап на образованието.

2.4. Равенството на жените и мъжете и грижите

Традиционно грижата за деца, възрастните хора и хората с увреждания, възпитанието в ранната детска възраст, домакинските грижи като почистване, готвене и др. в България се разбират като работа на жените.

¹³ Закон за защита от дискриминация [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на:

<https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135472223>

¹⁴ Национално независимо изследване на Комисията за защита от дискриминация на Република България на тема: „Стереотипи и предразсъдъци в учебници, учебни помагала и образователни програми и планове за подготвителното и основното образование”, Резюме, 2011, стр. 8 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: https://www.kzd-nondiscrimination.com/layout/images/stories/izsledwane_na_kzd/KZD-reshenie.doc

¹⁵ Национална стратегия за развитие на педагогическите кадри, стр. 8 и стр. 22 [прегледан на 1 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/143>

¹⁶ Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България [прегледан на 1 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/143>

Неравенствата между половете в страната са най-силно изразени по отношение на използване на времето. От 2010 г. насам България падна с три места и за 2020 г. се нарежда на последно място в ЕС в тази област в Индекса за равенството между половете на ЕИРП¹⁷. Процентът на жените, които се грижат за деца, внуци, възрастни хора или хора с увреждания, е 39% спрямо 26% от мъжете (18+, 2016) и е почти същият като средният за ЕС (38% жени срещу 25% мъже). Ситуацията обаче изглежда различно, ако се сравни ежедневно готвене и/или друга домакинска работа, която в България се извършва от 73% от жените срещу 13% от българските мъже (18+, 2016). Средният процент на мъжете в ЕС, които правят същото, е почти три пъти по-висок – 32%¹⁸.

2.5. Сегрегация в заетостта

Концентрацията на жените и мъжете в различните сектори на пазара на труда е неравномерна. *„Около 18% от жените работят в сферата на образованието, здравеопазването и социалните дейности, в сравнение с 4% от мъжете по данни на ЕИРП“*¹⁹.

*„В България дялът на жените, работещи в областта на науката, технологиите, инженерството и математиката е най-големият (11%) в ЕС (в сравнение с 28% при мъжете). Равнопоставеността между жените и мъжете в тази област е с втория най-добър резултат в ЕС“*²⁰.

Жените в STEM средно за ЕС са 25% при 38% жени в същата област в България. Докато мъжете, заети в професии, свързани с образованието, са средно 31% за ЕС, а в България са около 18%²¹.

По данни на Националния статистически институт (НСИ) за 2019 г. икономическите дейности с най-голям дял на участие на жените са: образование (79,6%), здравеопазване и социална работа (78,3%) и финансови и застрахователни дейности (69,5%) и най-ниската в строителството (6%)²². През 2019 г. само 17% или малко над 10 000 от учителите в класните стаи са мъже. По-голямата част от тях са в общообразователните училища, преподават предимно на ученици от 5 до 7 клас, а най-малко са мъжете начални учители - 1263. Мъжете са близо 1/4 от учителите в професионалните гимназии.

Последните изследвания показват, че статусът на учителската професия в България е нисък, а учителската работна сила застарява: *„Макар като цяло непопулярна сред младите българи, учителската професия е особено непривлекателна за мъжете, които съставляват едва 17% от учителите (средно за ЕС: 28%)“*²³.

---

¹⁷ European Institute for Gender Equality (EIGE), Gender Equality Index, Time in Bulgaria for the 2021 edition [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/domain/time/BG>; както и <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021/compare-countries/time/bar>

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021-2030 г., стр. 10 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1343>

²⁰ Пак там, стр. 11.

²¹ European Institute for Gender Equality (EIGE), Work in the EU: women and men at opposite ends, Fig. 1 [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/publications/work-eu-women-and-men-opposite-ends>

²² Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете 2021-2030 г., стр. 10 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1343>

²³ EU, Education and Training Monitor 2019, Volume 2, Bulgaria, p. 4 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-bulgaria_en.pdf

Като „помагача професия“, свързана с грижите, социалната работа също често се поставя в контекста или се смята за област на изява предимно за жените. Около 75-85% от социалните работници са жени, като значително по-малко мъже влизат в професията. Делът на мъжете социални работници, които практикуват в селските райони, е по-нисък, отколкото в по-големите населени места. *„Причините за по-малкия брой мъже в социалната сфера не са подробно проучени, въпреки че изглежда ясно, че социалната стигма около мъжете в социалната работа играе съществена роля, както и икономическите фактори. Мъжете обикновено смятат социалната работа за подходяща за жените професия“*²⁴.

Заетите по групи икономически дейности и пол за третото тримесечие на 2021 г. в образованието са 82% жени, 18% мъже, а в хуманното здравеопазване и социалната работа – съответно 81% жени, 19% мъже²⁵ (изчисления на авторите). Цифрите ясно показват, че феминизацията на професиите и заетостта в сферата на грижите като цяло дори се повишава.

Приоритетен въпрос за Министерството на образованието и науката през последните няколко години е повишаването на възнагражденията на педагогическия състав в предучилищното и училищното образование и привличането и задържането на млади специалисти в професията. Тъй като секторът е силно феминизиран, подобренията са и с оглед на принципите за равно заплащане за равностоен труд и за преодоляване на разликите в заплащането по пол. Заплатите бяха увеличени от 1 септември 2017 г., възнагражденията на педагогическия персонал станаха с 15% по-високи като част от политическия ангажимент на правителството и бяха удвоени до края на мандата му през 2021 г., за да повишат привлекателността на професията. Бяха предвидени и други стимули като например допълнителни плащания за работещите в малките градове, транспортни разходи, наем на жилище, плащания за облекло и др. Следващото правителство, което встъпи в длъжност през декември 2021 г., също планира да повиши заплатите на учителите с допълнителни над 12% през 2022 г., както и да повиши възнагражденията на непедagogическия персонал в учебните заведения.

Политическият ангажимент за повишаване на заплатите в професиите, свързани с полагането на грижи за други хора, и компенсационните мерки поради пандемията от КОВИД-19, доведоха до значителен ръст на доходите в тези сектори в сравнение с началото на 2017 г.: в образованието – с 69% и в здравеопазването и социалните дейности - с 67%²⁶. Това се отрази и на заплатите на тези, които навлязоха по време на пандемията в професиите в сферата на грижите: *„В сравнение с предходната година най-голямо увеличение на средния осигурителен доход се наблюдава сред завършилите професионалните направления, които подготвят специалисти за секторите на здравеопазването и образованието. Средният осигурителен доход при завършилите „Медицина“ за последната година се увеличава с*

---

²⁴ Будева, С., Т. Тодорова, В. Спасова. Изследователски доклад от национално проучване относно възприетията и нуждите на работещите в социалната сфера в малки населени места в България при справяне с феномена бърнаут. Велико Търново, Издателство „Фабер“, 2021, стр. 3-4 [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на:

https://www.researchgate.net/publication/351547977_IZSLEDOVATELSKI_DOKLAD_OT_NACIONALNO_PR_OUCVANE_OTNOSNO_VZPRIATIATA_I_NUZDITE_NA_RABOTESITE_V_SOCIALNATA_SFERA_V_MALKI_NASELENI_MESTA_V_BLGARIA_PRI_SPRAVANE_S_FENOMENA_BRNAUT

²⁵ НСИ [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на: <https://nsi.bg/bg/content/3996/заети-лица-и-коэффициенти-на-застост-национално-ниво-статистически-райони-области>

²⁶ Богданов, Л. Заплати в криза, 1 юни 2021 [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на: <https://forbesbulgaria.com/2021/06/01/заплати-в-криза/>

35%, на завършилите „Здравни грижи“ - с 30%, а при завършилите педагогически и образователни професионални направления увеличението е средно с между 17% и 20%²⁷.

Необходими са по-нататъшни изследвания на факторите, които влияят върху професионалната сегрегация по пол, за да се прецизира кадровата политика в сферата на образованието, здравеопазването и социалната работа и грижи. Едно скорошно изследване прави интересно заключение във връзка с ролята на държавата в този процес. Като основен работодател в сектора на грижите, държавата има важна роля за насърчаване на добре платената заетост. Здравеопазването, образованието и публичната администрация, които изискват по-високите умения и в които нараства заетостта на жените, „в комбинация представляват около 60% от нетния съвременен (2011–2019 г.) ръст на заетостта на средно до високоплатени работни места за жените, но същите сектори отчитат много скромна растеж за мъжете - само (<10%). Ръстът на заетостта при мъжете се наблюдава главно в други частни сектори на услугите“²⁸.

2.6. Професионално ориентиране на учащите

Финансовият тласък за професиите в сферата на грижите в България, заедно с някои допълнителни защитни мерки, вероятно са сред причините, които допринасят за повишаване на интереса на завършилите средно образование към продължаване на образованието в тази сфера. Най-голямо увеличение на броя на настоящите студенти през 2021 г. се наблюдава в професионалните направления „Педагогика на ...“ (1510 студенти, което представлява увеличение с 24%), „Педагогика“ (1329 души, равно на увеличение с 9%) и „Медицина“ (752 души, еквивалентен на 6%). Професионалните направления с най-голям брой студенти през 2021 г. са „Икономика“ с 29 321 студенти, „Педагогика“ (16 719) и „Медицина“ (13 186)²⁹. Студентите в така наречените „защитени области и специалности“ получават допълнителни стимули, като втора стипендия, освобождаване от семестриална такса и др. Все повече млади хора, включително повече мъже, се интересуват от образование в педагогически специалности³⁰.

Министерството на образованието и науката предприе стъпки за повишаване на приложимостта на професионалното образование и обучение (ПОО) за пазара на труда. С промените в Закона за професионалното образование и обучение³¹ (2018) бяха въведени т. нар. защитени професии. „Защитена специалност от професия“ е уникална по своето съдържание специалност, от обучението на която има заявена нужда на министерства и работодателски организации, но няма деклариран интерес на студентите към обучение или интересът е нисък, а на национално ниво или регионално ниво има нужда от обучени квалифицирани специалисти в него. Определението „специалност от професия, в която има очакван недостиг на пазара на труда“ е специалност, която е важна за икономическото развитие на страната или региона и за която може да се очаква бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на работната сила, спрямо броя на обучаемите.

²⁷ Уеб-портал "Рейтингова система на висшите училища в България" [онлайн]:

<https://rsvu.mon.bg/rsvu4/#/media-article/132>

²⁸ Европейски наблюдател на заетостта за 2021 г. — неравнопоставеност между половете и структура на заетостта [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на английски език:

https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef21009en.pdf и резюме на български език, виж стр. 2: <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef21009bg1.pdf>

²⁹ Уеб-портал "Рейтингова система на висшите училища в България" [онлайн]:

<https://rsvu.mon.bg/rsvu4/#/media-article/132>

³⁰ Прохазкова, Ярослава. Учител вече е престижно – над 4000 млади влязоха в клас, шестима се борят за 1 място [прегледан на 15 декември 2021]л Достъпен на: <https://www.24chasa.bg/novini/article/9579285>

³¹ Закон за професионалното образование и обучение [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134673921>

Списъкът на защитените професии се изготвя от Министерството на образованието и науката, съгласува се с отрасловите министерства и се утвърждава ежегодно от Министерския съвет. През 2021 г. в списъка са включени няколко помагачи професии, свързани с грижи – *социален асистент за деца, социален асистент за възрастни хора, сътрудник социални дейности за социална работа с деца и възрастни с увреждания и хронични заболявания* и др.

Въпреки това в помагачите професии в сферата на образованието, здравеопазването и социалните дейности не са предвидени конкретни мерки за привличане на повече мъже. Една от причините за липсата на насърчителни мерки, насочени към мъжете, за включването им в образование и обучение в сферата на професиите, свързани с полагането на грижи, може да бъде широко разпространеното разбиране за равенството между половете като формално равенство, без никакво изключение³². Прилагат се еднакви стандарти/неутрални по отношение на пола както за жените, така и за мъжете, въз основа на разбирането, че различното третиране нарушава принципа на равенство. Подобен подход противоречи на утвърдените практики за необходимостта от специфични насърчителни мерки са по-слабо представения пол, за да се постигне равенство в дадена сфера, т.е. или за мъжете, или за жените, както и на практиките да се насърчават жените да влизат в професии, които не са били стереотипно типични в миналото за техния пол, т.нар. „мъжки“ професии, например в областта на STEM, военното дело и др.

Друг проблем, свързан с представителството на мъжете в тези професии може да бъдат затруднението и по-дългият период от време в сравнение с жените, в който мъжете могат да намерят първа работа, отговаряща на тяхната квалификация³³.

2.7. Образование и грижи в ранна детска възраст в България

2.7.1. Системата на ранното детско образование и грижи в България

Образованието и грижите за децата в ранна детска възраст (ОГРДВ) се осъществяват в България в детските ясли, детските градини и началните училища, които осигуряват условия за ранно детско развитие и подготовка на децата за училище.

Детските ясли са организационно обособени институции в системата на Министерството на здравеопазването. В тях се осъществява отглеждане, образование и обучение на децата от три месеца до тригодишна възраст.

Детските градини са институции на Министерството на образованието и науката в системата на предучилищното и училищното образование за отглеждане, възпитание и социализация на децата от три до седемгодишна възраст съгласно образователния стандарт за предучилищно образование до постъпването им в началното училище. В България, както и в някои други страни от ЕС, *„образователните насоки се прилагат само за заведения за деца на 3 и повече години. В тези страни остава разделението между предоставянето на „грижи за деца“ и „предучилищно образование“*³⁴.

В детската градина могат да се разкриват и яслени групи за отглеждане на деца от десетмесечна до тригодишна възраст на съвместна отговорност на Министерството на здравеопазването и Министерството на образованието и науката. При липса на яслени

---

³² Tisheva, Genoveva. How are EU rules transposed into national law? Gender equality, Country report Bulgaria, Reporting period 01 January 2020 – 01 January 2021, ЕС, р. 23 [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5464-bulgaria-country-report-gender-equality-2021-1-23-mb>

³³ European Institute for Gender Equality (EIGE), Work in the EU: women and men at opposite ends [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/publications/work-eu-women-and-men-opposite-ends>

³⁴ European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, *Основни данни за образованието и грижите в ранна детска възраст в Европа, 2019 г.*, Publications Office, 2019, стр. 12 [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/518226>

групи в съответната община и при наличие на свободни места, децата могат да постъпват в детската градина и на двегодишна възраст.

Институциите в системата на предучилищното и училищното образование са юридически лица и се управляват от местните власти. Детските градини са общински или частни. По изключение Министерството на отбраната може да открива детски градини с цел отглеждане, възпитание и социализация на децата на военнослужещите и цивилните служители на министерството. Централна детска градина е общинската детска градина, която се намира в най-близкото населено място на общината или съседна община, в която се отглеждат, възпитават и социализират деца от населените места без детска градина или училище, осигуряващо задължително предучилищно образование.

2.7.2. Обзор на системата

Към 31 декември 2020 г. в страната има 838 самостоятелни ясли и яслени групи като част от детските градини с общо 32 575 места в тях. Спрямо предходната година, броят на местата в детските ясли намалява с 3,5%. В края на годината в ясли са отглеждани и обучавани 29 238 деца, от които около 52% са момчета и 48% са момичета. Спрямо 2019 г. броят на децата в ясли намалява с 9,2%, поради усложнената епидемична обстановка в страната и отлагането на записването на децата в ясли. В края на 2020 г. обхватът на децата, отглеждани в ясли за страната, е 15,9%³⁵.

Към 31 декември 2020 г. в страната функционират 1823 самостоятелни детски градини с директор. В предучилищното образование, провеждано в детските градини и в подготвителните групи към училищата, са записани 215,7 хил. деца, от които 111,6 хил. или 51,8% са момчета. В сравнение с предходната година броят на децата намалява с 1,0%. Обхватът на децата на това образователно ниво, оценен от груповия нетен коефициент на записване за учебната 2020/2021 г., е 78,1% и спрямо предходната учебна година намалява с 0,6%. Средният брой деца в една детска градина в страната е 118, като в градските райони е значително по-голям (152), отколкото в селските райони (61). Групата е формирана от средно 23 деца, съответно 25 в градските и 19 в селските райони. Средното съотношение на броя деца спрямо един учител е 10,7. През учебната 2020/2021 година в страната са функционирали 110 лицензирани частни детски градини или с 4 повече спрямо предходната година. В частните детски градини са записани 4 874 деца или 2,3% от общия брой на децата³⁶.

2.8. Правен и политически контекст на системата на образованието в ранна детска възраст

Детските ясли се създават в съответствие със Закона за здравето³⁷ (2004) и Наредба № 26 (2008)³⁸ на Министерството на здравеопазването за подпомагане на семействата при отглеждането на деца до тригодишна възраст и за осигуряване на нормалното им физическо и психическо развитие.

³⁵ НСИ, Детски ясли през 2020 година [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на:

https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Creches2020_J8DLS2Q.pdf

³⁶ НСИ, Образованието в Република България през учебната 2020/2021 година [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Education2020_8POU0B1.pdf

³⁷ Закон за здравето (Обн. ДВ. бр.70 от 10 август 2004 г.) [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc%20/2135489147>

³⁸ Наредба № 26 от 18 ноември 2008 г. За устройството и дейността на детските ясли и детските кухни и здравните изисквания към тях, издадена от министъра на здравеопазването (Обн. ДВ. бр.103 от 2 декември 2008 г.) [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135608240>

Законът за предучилищното и училищното образование³⁹ (2015) урежда обществените отношения, свързани с предоставянето на правото на предучилищно и училищно образование, както и структурата, функциите, организацията, управлението и финансирането на системата на предучилищното и училищното образование. Прилага се за училищното професионално образование и обучение, освен ако в Закона за професионалното образование и обучение не е уредено друго. Законът урежда държавните образователни стандарти в предучилищното и училищното образование, които представляват набор от задължителни изисквания към резултатите в системата на предучилищното и училищното образование, както и условията и процесите за тяхното постигане. Той също така се занимава с валидирането и признаването на резултатите от обучението в системата на предучилищното и училищното образование. Законът определя и взаимоотношенията с родителите, като предвижда родителите да имат право да получават информация, подкрепа и консултиране в детската градина или училището по въпроси, свързани с възпитанието, консултирането и личностното развитие на детето си поне веднъж годишно.

Наредба № 5⁴⁰ (2016) на министъра на образованието и науката определя съдържанието и обхвата на Държавния образователен стандарт за предучилищно образование.

Наредба № 13⁴¹ (2016) за гражданското, здравното, екологичното и межкултурното образование на министъра на образованието и науката определя Държавния образователен стандарт за гражданско, здравно, екологично и межкултурно образование както в училищното, така и в предучилищното образование. В него за децата в предучилищна възраст, например, е заложено да изградят отношение към тялото си, да имат представа за своя пол и основна концепция за разликите между мъжете и жените. Гражданското образование включва също образование по човешки права, разрешаване на конфликти, борба с насилието, включително зачитането на „*значимостта на всяка човешка личност в многообразието от нейните идентичности, признава правото и ценността на различието, приема равнопоставеността на всички в общото социално пространство*“ (чл. 4), но без изричното споменаване за равенството между половете или за правата на жените.

Наредба № 10⁴² (2017) на министъра на образованието и науката за познавателните книжки, учебниците и учебните помагала определя държавните образователни изисквания в областта и реда за тяхното одобряване за използване в системата на образование и грижи в ранна детска възраст (ОГРДВ). Министърът на образованието и науката утвърждава списъка с тези ресурси за учителите в предучилищното образование.

Наредбата за приобщаващото образование⁴³ (2017) на Министерския съвет определя Държавния образователен стандарт за приобщаващото образование, както и условията за предоставяне на обща подкрепа за личностно развитие на децата и учениците.

---

³⁹ Закон за предучилищното и училищното образование (Обн. ДВ. бр.79 от 13 октомври 2015 г.) [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>

⁴⁰ Наредба № 5 от 03.06.2016 г. за предучилищното образование, издадена от министъра на образованието и науката (обн. ДВ, бр. 46 от 17.06.2016 г.) [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/59#N5-2016>

⁴¹ Наредба № 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (Обн. ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г.), [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/59#N9-2016>

⁴² Наредба № 10 от 19.12.2017 г. за познавателните книжки, учебниците и учебните помагала (Обн. ДВ, бр. 102 от 22.12.2017), [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/59#N9-2016>

⁴³ Наредба за приобщаващото образование (Обн. ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г.) [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.mon.bg/bg/59#N9-2016>

Последните две години на предучилищното образование (между пет и седемгодишна възраст) са подготвителни за училище и са задължителни от 2010 г. Законът за изменение и допълнение на Закона за предучилищното и училищното образование (2020) въвежда задължително предучилищно образование за деца на четиригодишна възраст, което ще се прилага за всички четиригодишни деца от учебната 2023/2024 година. Задължителното предучилищно образование се осъществява или в детските градини, или в училището, само ако общината няма детска градина. След приемането на изменението много общини кандидатстват и получават държавна финансова подкрепа за подготовка и организиране на обучение и грижи за четиригодишните деца. България успява да осигури достатъчно места за задължителните последни години на ОГРДВ във всички области на страната, тъй като мястото на всяко дете е гарантирано по закон. Задължителното предучилищно образование в държавните и общинските детски градини е безплатно. Частните детски градини могат да получат държавна субсидия за задължителното предучилищно образование, ако го предлагат и осъществяват.

2.9. Педагогически състав в ОГРДВ

Длъжността „учител“ или „педагог“ в ОГРДВ изисква завършено висше образование и образователно-квалификационна степен „магистър“, „бакалавър“ или „специалист“ по специалност в съответното на длъжността професионално направление и в съответствие с Класификатора на областите на висше образование и професионалните направления и професионална квалификация за изпълнение на длъжността „учител“ или „педагог“.

Въпреки че в институциите за по-малки деца не се прилагат специални образователни насоки (учебна програма), основният персонал трябва да е висококвалифициран през цялата фаза на ОГРДВ. Всяка група деца под тригодишна възраст – било то в ясли или в яслени групи в детските градини – трябва да се ръководи от екип от двама души с най-малко бакалавърска степен. Единият от тях е „педагогически специалист“ (квалифициран в ОГРДВ), а другият – „медицински специалист“⁴⁴. Педагозите в детските ясли организират и провеждат с децата възпитателна работа, игри и образователни дейности.

Минималното ниво на квалификация за директори на институции за ОГРДВ е на ниво магистър, като в допълнение към минималното квалификационно ниво се изисква завършване на специфичен курс за ръководител и предишен опит в ОГРДВ или в образованието⁴⁵.

Към 31 декември 2020 г. в детските ясли по основен трудов договор работят 7681 медицински и други специалисти, които отглеждат, възпитават и обучават деца. Има 3668 (около 48%) здравни специалисти, 93,6% от които са медицински сестри⁴⁶.

През учебната 2020/2021 г. педагогическият персонал, зает в детските градини е общо 20,1 хил. души (включително директори без преподавателска дейност, музикални педагози, методисти и възпитатели), от които 18,8 хил. са детски учители (около 93,5%)⁴⁷.

---

⁴⁴ European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, *Основни данни за образованието и грижите в ранна детска възраст в Европа, 2019 г.*, Publications Office, 2019, стр. 10 [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/518226>. Виж и стр. 72 на пълния доклад *Key data on early childhood education and care in Europe: 2019 edition*, Publications Office, 2019, [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/966808>

⁴⁵ European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, *Key data on early childhood education and care in Europe: 2019 edition*, Publications Office, 2019, p 76-77 [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/966808>

⁴⁶ НСИ, *Детски ясли през 2020 година* [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на:

https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Creches2020_J8DLS2Q.pdf

⁴⁷ НСИ, *Образованието в Република България през учебната 2020/2021 година* [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Education2020_8POU0B1.pdf

През 2020 г. е приета Наредба № 5⁴⁸ на министъра на образованието и науката, с която се определя държавният образователен стандарт за придобиване на квалификация по професията „Помощник-възпитател” след средно или в обхвата на средното образование от професионално направление "Социална работа и консултиране". Тази професия има специфични задачи в ОГРДВ.

Според Евростат за 2018 г. в предучилищното образование са заети 18 хиляди жени и 0,1 хиляди мъже учители⁴⁹.

В България няма актуални национални статистически данни за общия състав на работната сила в ОГРДВ, които да показват процентното им съотношение според квалификацията, пола или етническата принадлежност⁵⁰. По мнение на специалисти по предучилищна педагогика: *„Въпреки че всяка година няколко мъже завършват предучилищна педагогика с чужд език или учители в предучилищно или начално образование, повечето от тях не практикуват тази работа, основно поради ниското възнаграждение. През последните години обаче в детските градини, предимно в частните, работят няколко мъже. В софийските детски градини има поне двама мъже учители по музика”*⁵¹.

Според специалистите: *„С влизането в сила на Закона за предучилищното и училищното образование, а най-вече с Наредбата за приобщаващото образование, силно се заостри необходимостта да говорим за помагачи професии в училище”*⁵², за да се дефинират ролята и мястото на помагачите професии в образованието и в контекста на подпомагащия процес. Днес в предучилищното и училищното образование в България като помагачи професии са включени ресурсни учители, психолози, педагогически съветници и логопеди. Необходимо е включването и на други - като социални работници, консултанти по професионално ориентиране, помощник-учители и пр.

2.10. Образование и възпитание на децата в детската градина

Обучението и възпитанието на децата в детските градини се организира и осъществява в съответствие с Държавния образователен стандарт за предучилищно образование, в съответствие с различни елементи на образователната среда, като учебно съдържание, учебници и учебни помагала, правоспособност и квалификация на учителите, системата за оценяване, инспектиране и др. Той определя и нивата на необходимата обща и професионална подготовка, тъй като предучилищното образование е включено в Националната квалификационна рамка. Готовността за училище се оценява в края на етапа на предучилищно образование чрез сравняване на придобитите учебни резултати с резултатите от обучението, описани в стандартите. Издава се удостоверение за училищна готовност.

Самооценяването също е възприето за предучилищното образование. Този метод на оценка отчита и дава приоритет на собствения опит и възгледи на детето. То също така насърчава

---

⁴⁸ Наредба № 5 от 11 март 2020 г. за придобиване на квалификация по професията "помощник-възпитател" [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: https://www.navet.government.bg/bg/media/NAREDBA-5-OT-11-MART-2020-G-ZA-PRIDOBIVANE-NA-KVA_0.pdf

⁴⁹ EUROSTAT, Number of teachers in early childhood and primary education, 2018 (thousands) [online] [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Number_of_teachers_in_early_childhood_and_primary_education,_2018_\(thousands\)_ET2020.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Number_of_teachers_in_early_childhood_and_primary_education,_2018_(thousands)_ET2020.png)

⁵⁰ Engels-Kritidis, R. "Bulgaria – ECEC Workforce Profile." In Workforce Profiles in Systems of Early Childhood Education and Care in Europe, edited by P. Oberhuemer and I. Schreyer. 2017p. 6 [прегледан на 25 ноември 2021]. Достъпен на: http://www.seeepro.eu/English/pdfs/BULGARIA_ECEC_Workforce.pdf

⁵¹ Пак там, стр. 5.

⁵² Дамянов, Калоян. Помагачите професии и училищният микс гарантират успех на образователните политики [онлайн] <https://niopp.eu/news/kaloian-damianov-pomagashite-profesii-i-uchilishtniiat-miks-garantirat-uspeh-na-obrazovatelnite-politiki-40.html>

децата да вземат активно участие в ученето: те осъзнават какво са научили и постигнали и разбират трудностите, които имат и какво може да се направи, за да ги преодолеят. Това помага на децата да изградят положителна представа за себе си като обучаеми⁵³.

Оценяването на качеството на ранното детско и на училищното образование се осъществява на национално, регионално и училищно ниво. И трите метода на оценяване са задължителни и се използват както за оценка на образователните институции, така и за индивидуална оценка на учителите.

2.10.1. Държавният образователен стандарт за предучилищно образование определя **образователните направления**, в които се осъществява предучилищното образование, както и техните цели, съдържание и учебни резултати за различните възрастови групи. Основните образователни направления са български език и литература; математика; околен свят; изобразително изкуство; музика; конструиране и технологии и физическа култура.

Процесът на предучилищно образование се осъществява чрез прилагане на програмна система, която се избира и приема с решение на педагогическия съвет на детското заведение. Българските детски градини използват програмни системи като например: „Ръка за ръка” (2003 г.); „Моливко” (2003); „Аз съм в детската градина” (2007); „Приятели” (2008); „Приказни пешеходни пътеки” (2008); „АБВ игри”, (2013); „Вики и Ники” (2014); „Златно ключе” и др. Те включват книги за учителя, детски книги и различни образователни материали (карти, постери, стикери, мултимедия и онлайн електронни ресурси и др.), разработени основно според възрастовите особености в четирите предучилищни възрастови групи и насочени поотделно към всяка от образователните области. Авторските колективи, които ги изготвят, са съставени от университетски преподаватели, учители в детските градини и експерти, а материалите се одобряват от Министерството на образованието и науката.

Програмната система е цялостна концепция за развитие на детето с подходи и форми на педагогическо взаимодействие, подчинени на обща цел. Тя предлага конкретни схеми от педагогически идеи за практиката, планирани на седмична и месечна база. Основните форми на педагогическото взаимодействие се реализират в целодневна, полудневна или почасова организация, по избор на родителя. Всяка детска градина изготвя свой собствен педагогически план на базата на държавните образователни изисквания за предучилищното образование. Могат и се прилагат и иновативни или авторски програми.

2.10.2. Чрез **образователното направление „Околен свят”** се осъществява педагогическо взаимодействие, насочено към социализиращи процеси – изграждане на адекватен образ на заобикалящата социална среда, придобиване на култура на поведение, умения за социално общуване и самостоятелна игрова дейност на децата като предпоставки за училищна готовност. Целите на направлението са свързани с различните начини за успешно свързване с другите/околните.

2.10.3. Държавните образователни изисквания включват задължително **приобщаващо образование**. Емпатията е неразделна част от образованието и е сред неговите цели. Учителите структурират образователното пространство, в което отношенията между децата се базират върху емпатия. Способността да се види дадена ситуация от различни гледни точки е част от педагогическото взаимодействие. Тя е в основата на взаимоотношенията, които предполагат проява на грижа, и позволява на децата да се свързват помежду си и да разбират онези, които може да са различни от тях.

---

⁵³ European Education and Culture Executive Agency, Eurydice, Key data on early childhood education and care in Europe: 2019 edition, Publications Office, 2019, p 102 [прегледан на 20 ноември 2021]. Достъпен на: <https://data.europa.eu/doi/10.2797/966808>

Съгласно образователния стандарт на четири-петгодишна възраст (втора група в детската градина) детето „Има конкретни представи за деца с различия и съдействия на другите в процеса на самоутвърждаване”. На пет-шестгодишна възраст (трета група) детето „Има конкретни представи за проява на доверие и толерантност към другия”, а на шест-седемгодишна възраст (четвърта група) „Проявява толерантност към деца и възрастни с различия”.

Приобщаващото образование се разглежда и като средство за превенция срещу насилието и агресията в междуличностните отношения. Педагогическата общност разработва специфични инструменти за подпомагане на учителите и родителите по отношение на педагогическото взаимодействие за съпричастност и грижа.

2.10.4. Образованието, чувствително към призната „пол“, не е предмет на обществен дебат, нито на дебат в професионалната общност. Има доста изследователски и педагогически материали за половото възпитание, разглеждано като начин как децата изграждат разбиране за собствения си пол и как разбират, че има деца от същия пол като тях или от друг пол.

Кратък преглед на съществуващата учебна програма в различни университети в България за бъдещи педагози в предучилищното образование, педагози и възпитатели показва, че няма задължителни курсове по чувствителна към пола педагогика, а по-скоро по полово възпитание като компонент на теорията на образованието. В България се въвежда и терминът „педагогическа сексология”⁵⁴, като гранична между педагогиката и сексологията. Някои автори правят разлика между полово възпитание и сексуално възпитание, като смятат първото за по-широко, докато за други те са синоними.

Разбирането сред специалистите обаче е, че ролята му като педагогическо взаимодействие е да формира „адекватна полова идентичност и усвояване на основни знания, умения и навици и естествено отношение по въпросите на пола, в дух на толерантност и разбиране към другия пол и в съответствие с обществените норми и потребности”⁵⁵. Терминът “пол” трябва да се разбира в неговите биологични и бинарни измерения. Така т. нар. полово възпитание на децата в предучилищна възраст се счита за успешно, ако, наред с други, „са добили представа за изискванията към тяхното поведение в зависимост от пола им и имат елементарен идеал за „женственост” и „мъжественост”⁵⁶.

Съгласно образователния стандарт на три-четиригодишна възраст (първа група в детската градина) детето „Разпознава образа си и назовава пола си”; на четири-петгодишна възраст (втора група) – „Определя полово-ролевата принадлежност на членовете на семейството и на рода си”.

Изследователите обаче признават, че към трудностите на ранното полово възпитание се добавят традиционните представи за отношенията между половете, които съществуват в обществото и в семейството. Съответната социална полова роля се изгражда в синхрон с традиционното разпределение на социалните роли на жените и мъжете: „И най-малките деца виждат, че в семейството майката и бащата имат различни задължения; че съществуват професии, които са по-подходящи за единия пол. ... с малко и достъпна информация на децата може да се обясни защо е така, какви най-важни качества на

---

⁵⁴ Бостанджиев, Тодор. Сексология, София, Сиела, 2004.

⁵⁵ Георгиева, С. Компоненти на възпитанието. Русе, „Примакс” ООД, 2010, глава Полово възпитание, стр. 5 [прегледан на 16 декември 2021]. Достъпен на: http://georgievasonya.weebly.com/uploads/4/6/4/9/46498489/07_Полово.pdf

⁵⁶ Стайкова, Величка. Теоретични основи на половото възпитание, 2009 [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на: <http://slance-dg.com/site/blog/2009/08/pol-i-deca-9-chast/>

двата пола определят това диференциране. ...чрез достатъчно повторения децата са в състояние да усвоят основни изисквания към поведението на своя пол⁵⁷.

Поради липсата на актуални изследвания по темата в рамките на предучилищното образование, ролята на семейството като източник на модели за подражание може да се види от резултатите от проучване за равенството на жените и мъжете сред учениците от основното и средното образование на възраст от 9 до 17 години: „мнозинството от малките ученици смятат, че мъжете и жените не са равни и това, че те разбират равенството най-вече през равните права и задължения в семейството, ни навежда отново на предположението, че именно в семейната среда са най-видни неравенствата в отношенията на мъжете и жените и може би те спомагат много за репродуцирането им в останалите обществени сфери”⁵⁸.

Проучване, проведено сред над 270 учители и учителки в 7 града на страната в рамките на проекта „Кариерна ракета“ (<http://career-rocket.eu/bg/news/>), реализиран през 2017-2019 г., показва, че над 50% от интервюираните и от двата пола декларират, че по време на университетското си образование не са получили (или ако са имали, то е било недостатъчно) обучение по въпроса за равенството между половете. Над 70% от участниците не са участвали в специализирано обучение по темата през последните три години. Повече от половината от респондентите съобщават, че въпросът за равенството не е включен в квалификационните обучения, в които са участвали. 79% от мъжете са заявили, че са готови да се включат в специализирано обучение по темата, както и 66% от жените. 22% обаче не са сигурни дали биха се включили в подобно обучение. 50% от мъжете и 44,5% от жените биха искали да увеличат своите знания и умения за преподаване на теми, свързани с равенството между половете, които са подходящи за техния предмет. 33,3% от мъжете и 39% от жените биха искали да се запознаят с методи и инструменти за интегриране на пола в тяхната предметна област и същият дял от мъжете и жените биха искали да научат методи и инструменти за насърчаване на момчетата и момичетата да проявяват еднакъв интерес към предмета, който преподават⁵⁹.

През 2018 г. Варненският свободен университет в сътрудничество с Института за държавата и правото на БАН обяви стартирането на две магистърски програми по *Джендър политики в педагогическата дейност* за учители в училищата и в детските градини, но скоро след анонсирането им те бяха оттеглени⁶⁰.

2.10.5. През последните години в българското предучилищно и училищно образование има фрагментарни опити да се работи по темата за равните възможности на жените и мъжете, предимно в сфери като кариерно ориентиране или превенция на насилие.

Като добра практика трябва да се посочи проектът „Вълшебни приказки“ (<https://www.fairy-tales.eu/bg/>), реализиран през 2018 - 2020 г. от неправителствени организации в България, Гърция и Италия в детски градини и училища с идеята да въведат темата за равенството между половете сред децата на пет-седемгодишна възраст, както и сред техните родители и учители, за да се предотврати насилието чрез оспорването на съществуващите полови стереотипи: „Приказките се използват като

---

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Равнопоставеността на мъжете и жените, видяна през очите на децата, 2012, стр. 3 [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на: https://www.gert.ngo-bg.org/IMG/doc/Gender_equality_-_the_perceptions_and_attitudes_of_children_2_.doc

⁵⁹ Оценка на нагласите на учителите към равнопоставеността на половете и нуждите за справяне с половите стереотипи при избора на професионална кариера [прегледан на 08 декември 2021]. Достъпен на: http://career-rocket.eu/bg/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/EntryStudyAnalysis_Teachers_CaRocket.pdf

⁶⁰ Магистратури по джендър политики ще се изучават във ВСУ [прегледан на 20 декември 2021]. Достъпен на: [https://www.studentite.bg/Novini-250\(0\)/Magistraturi-po-djendur-politiki-shte-se-izuchavat-vuv-VSU-251\(1835\)](https://www.studentite.bg/Novini-250(0)/Magistraturi-po-djendur-politiki-shte-se-izuchavat-vuv-VSU-251(1835))

инструмент, с който да се работи с децата от ранна възраст за насърчаване на здрави и справедливи отношения между момичета и момчета“.

В рамките на проекта е разработена онлайн платформа за обучение на учители и професионалисти, които работят с деца от пет до седем години, която включва Наръчник за учители и специалисти по грижи за деца и обучителни модули за работа с децата. Наръчникът отразява педагогическия опит и психо-социалния подход, практикувани в три европейски държави (България, Гърция и Италия) и е предназначен да подпомогне учителите и други специалисти в работата им с децата в предучилищна и начална училищна възраст. Той предоставя теоретични и практически насоки за въвеждане на темата за равенството между половете чрез използване на класически детски приказки.

Обучителните модули също отразяват педагогическия опит и психо-социалния подход при провеждането на обучения по темата, чрез представените инструменти в детските градини и началните училища в трите участващи страни. Модулите и практическите дейности са създадени по такъв начин, че да подпомагат учителите и експертите, които работят с децата във всяка страна: *„За въвеждане на темата за равните възможности на жените и мъжете в предучилищното и началното училищно образование се използват класически детски приказки, които са популярни сред децата на тази възраст и са сериозен фактор за формиране на техните житейски възгледи и убеждения“.*

Партньорите по проекта споделят, че: *„Детската градина, като институция за социализация на детето, може да допринесе за тази социализация като показва половите роли по различни начини и в различни практики, като например:*

- *възлагане на различни дейности на момчета и момичета според техните интереси и способности, а не въз основа на пола им,*
- *равно участие на всички, независимо дали става дума за ролеви игри, игри в двора, използване на компютър или участие в рутинни дейности като почистване и подреждане на учебната стая,*
- *групиране на децата в образователния процес не по пол, а на основата на сътрудничеството на децата със сходни или с различни способности, в зависимост от целта на задачата,*
- *взаимодействие в групата от връстници на равни начала,*
- *използване на педагогически материал, въз основа на общите интереси на момчетата и момичетата,*
- *обучение от учители от двата пола“⁶¹.*

Друг пример за добра практика е изпълнението през 2017 – 2020 г. на проекта по програма ERASMUS+ DEE **„Разнообразие, равенство и приобщаване в предучилищното образование“** (<https://deeplus.wixsite.com/deep>). Проектът има за цел насърчаване на многообразието, равенството между половете чрез дейности, свързани с грижа, и приобщаването в предучилищното образование, както и работата на педагозите и взаимодействието им с родителите по тези теми. Целта е насърчаване на равните възможности и преодоляване на половите стереотипи. Участниците и експерти от Австрия, България и Италия са разработили няколко ресурсни материала за учители и възпитатели в предучилищното образование като:

- Наръчник за курс обучение на учители от предучилищна и начална училищна степен,
- Информационни материали за родители,
- Ръководство за работа с родители и настойници,
- Препоръки и добри практики (за вземащите решения в сферата на образованието),
- Наръчник за учители и възпитатели, работещи в предучилищното образование.

---

⁶¹ <https://www.fairy-tales.eu/en/gr-key-conclusions-and-considerations.html>

Важно постижение на проекта е разработването на модели от инструменти и тяхното тестване с трите целеви групи – учители/възпитатели, родители и деца. Подбраните инструменти и материали дават възможност на учителите да ги адаптират към образователния контекст и към индивидуалните потребности на обучаемите и на групите, с които те работят, за да постигнат най-добрия желан резултат. Проектът също така дава като ресурсен инструмент идеята, че де-конструкцията на социалните норми, които се приемат за даденост, е дълъг и сложен процес на преодоляване на собствените ни предразсъдъци и нагласи и може да бъде неудобен и труден. Друго интересно прозрение е осъзнаването, че в процеса на преодоляване на стереотипите можем да ги засилим. Натрупаният опит превръща резултатите от проекта в много въздействащи инструменти за по-нататъшно развитие на усилията за въвеждане и укрепване на дейностите по насърчаване на равенството между половете в предучилищната степен на образование.

2.10.6. Едно от образователните ядра в образователното направление „Околен свят“ е „Социална и здравословна среда“, където е представена **темата за професиите**. Съгласно образователния стандарт на две-четиригодишна възраст (първа група в детската градина) детето „*Познава професии, свързани с грижите за децата в детската градина*“; на три-четири години (втора група) - „*Има представа за професиите на своите родители и това, че работят, за да са полезни и да се грижат за семействата си*“; на четири-пет години „*Има представа за професии от близкото му обкръжение - образование, медицина, услуги и др.*“, а на пет-шест години „*Разпознава професии от различни области и тяхното значение за живота на хората - строителство, сигурност, обществен транспорт и др.*“.

Детските градини организират разнообразни дейности за различните възрастови групи, за да ги запознаят със света на професиите. През учебната година има дни, седмици или месеци на професията. Деца от трета и четвърта група посещават различни работни места и се срещат с хората, които упражняват там професията си.

Друга форма на представяне на професиите е поканата към родителите да запознаят децата със сферата на своята заетост. Детските градини обикновено съобщават за тези събития на своите уеб сайтове и информират другите родители за тях. В тези случаи могат да бъдат представени професионалисти, които работят в различни от типичните професионални области, например жени с „мъжки“ професии като полицайка, жена съдия, жена армейски офицер, жена шофьор, докато мъжете, които упражняват професии в сферата на грижите се представят доста рядко – като мъж учител по музика например.

В тези педагогически взаимодействия се използват и различни дидактически материали, включително ролеви игри, в които, например, момчетата са пожарникари, а момчетата медицински специалисти и др.⁶², за да допринесат за ранното ориентиране на децата в различни професионални области.

2.11. Грижовните мъже и ролята на бащите

Традиционната концепция за грижата като присъща на жените продължава да преобладава в българското общество и това е една от възможните причини за липсата на мъже в професиите, свързани с грижи, и по-специално в образованието и грижите в ранна детска възраст (ОГРДВ). Според дефиницията на ЕИРП за „грижовната мъжественост“, тя „*се основава на мъжете, които приемат ролята на обгрижващи (като отдадени бащи), вместо ролята на този, който осигурява прехраната (глава на семейството)*“⁶³.

⁶² Виж например добра практика от ДГ „Звънче“- Седмица на професиите “Кой ни помага, когато сме в беда?” [прегледан на 05 декември 2021]. Достъпен на: <https://stamboliyski.tv/?p=13698>

⁶³ European Institute for Gender Equality (EIGE), Glossary & Thesaurus [онлайн] [прегледан на 10 декември 2021]. Достъпен на: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1060?lang=bg>

Законодателните мерки, предприети през последните години, стимулират бащите да ползват отпуски при раждане на дете и за отглеждане на дете. Ако през 2012 г. 15,3% от получаващите обезщетения при раждане на дете са мъже, делът им нараства до 21,2% през 2020 г.⁶⁴ Има много идеи за това как да се насърчат повече мъже да вземат родителски отпуск като бащи, но в скорошно проучване мнозинството от анкетирани проявиха скептицизъм относно възможностите на държавата да въздейства върху това какво означава да бъдеш баща чрез държавни политики⁶⁵. Мнението на родителите е, че проактивната бащинска роля не може да бъде стимулирана „отгоре надолу”, а по-скоро е резултат от промяната в нагласите на самите родители. Като възможни решения те посочват и финансовите стимули, но преди всичко - провеждането на информационни кампании за промяна на отношението към социалните, възприетите роли на мъжете и жените, и кампании за повишаване на осведомеността относно ползите от активното бащинство за развитието на детето⁶⁶.

Най-много анкетирани подкрепят равното участие на двамата родители в грижите за децата – 75%. Вариантът, който запазва егалитарния модел на споделяне на семейни грижи в зависимост от професионалната натовареност на родителя, се подкрепя от 21% от родителите, а към традиционното разделение на ролите - майката, която се грижи за децата, и бащата, който се грижи за хляба - се придържат само към 3% от респондентите⁶⁷.

Променящите се норми относно грижите в дома водят към по-равнопоставено разделение на неплатените семейни задължения, по-специално към грижите за децата, което се приема и от самите тях като нормална форма на семейни взаимоотношения. Резултатите от проучването за равнопоставеността на жените и мъжете сред учениците на възраст от 9 до 17 години показват модернизирани на традиционната концепция за отглеждане на деца в семейството. Над 80% от анкетирани смятат, че отговорността за отглеждането на децата е еднаква за двамата родители. Въпреки че малко повече момчета отколкото момичета (16,1% : 9,8%) смятат, че това е по-скоро грижа на жените, повечето деца виждат участието на мъжете и жените в родителството на равни начала. Няма съществени разлики в отговорите в зависимост от възрастта на децата или от това дали живеят в голям град или селски район⁶⁸.

Наблюденията показват, че през последните две години пандемията създава „възможности за по-равноправно участие и на двамата родители, за принос за по-добър баланс между професионалния и личния живот и за равенство между половете“⁶⁹.

Очевидно социокултурният контекст, в който се поставят майчинството и бащинството във връзка с професионалната реализация на жените и мъжете, се променя с времето. Откроява се един нов тип мъжественост – най-често в групата на младите, образовани мъже,

---

⁶⁴ Национален осигурителен институт, Социалноосигурителни показатели по пол 2012 – 2020 г. [прегледан на 18 ноември 2021]. Достъпен на: https://www.nssi.bg/images/bg/about/statisticsandanalysis/statistics/pokazатели/Table_Pol_pokazатели-2012-2020_BG.pdf

⁶⁵ Ранното детско развитие в България. Изследване на системите подкрепящи ранното детско развитие, взаимовръзките и взаимодействието между тях и с родителите, София, 2018, стр. 206 [прегледан на 8 ноември 2021]. Достъпен на: <https://detebg.org/wp-content/uploads/2021/11/Ранното-детско-развитие-в-България-Изследователски-доклад.pdf>

⁶⁶ Пак там, стр. 164.

⁶⁷ Пак там, стр. 165.

⁶⁸ Равнопоставеността на мъжете и жените, видяна през очите на децата, 2012, [прегледан на 15 декември 2021]. Достъпен на: https://www.gert.ngo-bg.org/IMG/doc/Gender_equality_-_the_perceptions_and_attitudes_of_children_2_.doc

⁶⁹ Tisheva, Genoveva. How are EU rules transposed into national law? Gender equality, Country report Bulgaria, Reporting period 1 January 2020 – 01 January 2021, ЕС [прегледан на 10 ноември 2021]. Достъпен на: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/5464-bulgaria-country-report-gender-equality-2021-1-23-mb>

работещи в сферата на услугите и свободните професии, които имат активна роля и споделят грижите за децата и в семейството.

През последните години се натрупва много популярна литература – книги, статии, създават се различни структури от професионалисти - психолози и други експерти, които предоставят информация и съвети на родителите и на семействата с деца, особено на бащите. Често те предлагат консултиране и обучение за начините за подобряване на родителските подходи, нагласи и умения. Много активни в разпространението на такива знания са училищните психолози, както и други професионалисти (виж например специалното издание за бащинството на научното списание „Практическа педиатрия”, 2020⁷⁰).

Професионалистите в ОГРДВ виждат възможности за ефективни взаимоотношения и потенциал за развитие на диалогична комуникация с родителите, особено сътрудничество с бащите, в контекста на промяна на отношението към ролята на бащата. Педагозите от детските ясли и градини единодушно заявяват, че през последните години бащите се активизират и се включват все повече в отглеждането на децата. Водят и взимат децата от детската градина, активно участват в грижата за тях, познават играчките и дрехите им, понякога по-добре от майките. Според наблюденията на педагози (особено в големите градове) децата се чувстват често по-привързани към бащите. Педагозите признават, че е по-лесно да общуват с бащите - по-вероятно е те да не оспорват мнението им и да търсят решение на проблемите, за разлика от майките, които по-често търсят вина за проблемите на децата си в учителите.

Ангажираността и подкрепящата роля на бащите се коментира и от личните лекари и педиатрите, както и от социалните работници, особено тези, които работят с бъдещи осиновители. Експертите смятат, че отварянето на детските градини и детските болници към родителите трябва да става и чрез активната роля на бащата. Те споделят една тенденция на проактивно поведение на бащите, която се наблюдава предимно сред по-младите поколения родители и е преобладаваща в столицата и в големите градове. Според тях проактивното бащинство може да се случи, само когато се промени социалната среда и се установи положителният пример на активния баща. Те също така са уверени, че дестигматизирането на ролята на бащата и налагането на модела на споделена грижа за децата между майката и бащата може и трябва да се случи с активната подкрепа на професионалистите, които приобщават бащите към дейността на яслата и детската градина и разбиват стереотипа, че грижата за детето и общуването с учителите му, не е „мъжка“ работа⁷¹.

Разчупването на съществуващия досега модел на родителство, тъй като днес бащите се включват все повече в грижите за децата, се наблюдава и в ромските общности.

Проактивната подкрепа за родителството и бащинството е във фокуса на дейностите и на редица неправителствени организации.

Проектът „*Да бъдеш баща*“ (<http://mencare.bg/>) се основава на идеята, че добрата и силна връзка между децата и техните бащи води до по-уверени, спокойни и успешни деца и до по-стабилни и сигурни мъже, т.е. има положителен ефект върху цялото семейство. Дете, което има добри отношения с баща си, е много по-малко вероятно да претърпи насилие. Ето защо от 2013 г. осем български неправителствени организации, координирани от Асоциация „Родители“, работят в подкрепа на връзката баща-дете в рамките на постоянно действаща кампания. Кампанията има за цел да фокусира общественото внимание върху

---

⁷⁰ Бащинството, Практическа педиатрия, бр. 11, 2020 [онлайн] <https://prakticheska-pediatria.net/wp-content/uploads/2020/11/Prakticheska-pediatria-broi-11-2020.pdf>

⁷¹ Ранното детско развитие в България, стр. 110.

важността на ролята на бащите в развитието на детето в ненасилствена семейна среда. Консорциумът е част от международната инициатива за бащината грижа MenCare, която обхваща над 45 страни на петте континента.

Кампанията в образователния сектор показва, че повечето бащи традиционно липсват от училищния живот на децата си. За да промени тази реалност, кампанията създаде училищни събития, насочени към бащите, насърчавайки активното им сътрудничество с учителите и положителните взаимоотношения с децата им. Специално внимание се отделя на включването в кампанията на детските ясли и детските градини, където се организират различни инициативи, водени от разбирането, че бащите са равноправни партньори в образователния процес. Създадени са ръководства и ресурси за учители и за родители, за организиране например на т. нар. „Седмица на бащата“ и др.⁷².

Целта на всички тези дейности е да се променят несправедливите традиционни норми и стереотипи, според които майките са единствените, които имат задължението да се грижат за децата у дома, защото бащата е също толкова отговорен и любящ родител, който полага грижи за своето дете. Кампанията оспорва тези стереотипи и се опитва да ангажира по-добре мъжете като равнопоставени, полагащи грижи за децата и в образователната система, и у дома. До момента над 320 различни организации от над 90 населени места в България са участвали в дейности и инициативи на „Да бъдеш баща“, подкрепящи позитивното родителство и активното бащинство.

3. Качествен анализ на данните

3.1. Методология

В рамките на изследователската част на проекта са събрани качествени данни, за да се проучат нагласите и дейностите, които се осъществяват в условията на ОГРДВ, както и в началните училища. Целта на фокус групите и интервютата е да се разбере актуалната ситуация, свързана с половите стереотипи, грижата и мъжествеността, като се проучат мненията на експерти – психолози, работещи с детски градини, сдружения и асоциации на родителите и организации за правата на децата, образователни експерти, разработващи материали, чувствителни към пола за ОГРДВ, начални учители, директори и учители в ОГРДВ и възпитатели и образователни медиатори в ромската общност.

Анализът е направен въз основа на две индивидуални интервюта (на един учител в частна детска градина и един учител в начално училище) и едно групово интервю с 24 учители и двама директори на две общински детски градини; две фокус групи – една с образователни експерти, психолози и неправителствени организации и една с образователни медиатори от ромската общност и учители в начално училище и ОГРДВ, работещи в ромски общности. В интервютата и във фокус групите са включени и педагози и психолози, работещи с деца със специални образователни потребности.

Общият брой на респондентите е 37, сред които двама мъже.

Процесът на подбор на респондентите за интервютата и фокус групите се ръководеше от принципите за интервюиране на респонденти, до които имаме достъп и които могат да привлекат или да ни препоръчат други респонденти.

Изследователите от Центъра за изследвания и политики на жените се обърнаха към експерти от неправителствени организации, към педагози в ромската общност, към Програмата „Заедно в час“ и към УНИЦЕФ България, които препоръчаха експерти и ОГРДВ/начални училища, с които вече са работили (директорите на ОГРДВ насочиха изследователите към 22 от информаторите).

---

⁷² Виж например: <http://mencare.bg/ресурси-за-учители/>; <https://roditeli.org/resources>

Въпреки това ние определихме основните критерии, на които трябваше да отговаря нашата извадка: поне един мъж респондент, представени както частни, така и държавни/общински детски градини, разнообразие от нива на опит в работата на ОГРДВ, специфичен опит с ромската общност и с деца със специални образователни потребности, професионалисти в ОГРДВ и начални учители от села, малки и средни градове и столицата.

3.1.1. Индивидуални и групови интервюта с професионалисти от ОГРДВ и учители в началното училище

Нашата извадка за интервютата отговаря на всички посочени критерии. Повечето от нашите респонденти работят в предучилищното образование, един от тях в началното. Респондентите от малък и от среден по размер град са съответно от две общински детски градини, което е възможност не само да се проучат индивидуалните им мнения, но и да се види динамиката на дискусиите в екипите по отношение на половите стереотипи в ОГРДВ. И двете детски градини са участвали в проекта DEE. Респондентите бяха запознати с темата за половите стереотипи в предучилищното образование и изразиха желание да продължат участието си в други подобни обучения и дейности.

Въпреки че размерът на извадката и разнообразието не позволяват генерализиране, предназначението на тези качествени интервюта е да се използват като изследователска техника с цел да се получи по-задълбочена информация по недостатъчно проучена тема в България. Демографските данни за респондентите са представени в Таблица 1 (имената на участниците са кодирани, за да се запази анонимността им).

Таблица 1. Респонденти на интервютата

Код	Професия/ длъжност	Години опит	Пол	Възраст	Вид учебно заведение	Место- положение
A1	Учител в детска градина	20	Жена	45	Частно	Столица
A2	Директор на детска градина	10	Жена	43	Държавно/ общинско	Малък град
A3	Учител в детска градина	5	Жена	29	Държавно/ общинско	Малък град
A4	Учител в детска градина	2	Жена	30	Държавно/ общинско	Малък град
A5	Учител в детска градина	1	Жена	20	Държавно/ общинско	Малък град
A 6	Учител в детска градина	3	Жена	33	Държавно/ общинско	Малък град
A7	Учител в детска градина	5	Жена	47	Държавно/ общинско	Малък град
A8	Учител в детска градина	34	Жена	58	Държавно/ общинско	Малък град
A 9	Учител в детска градина	10	Жена	33	Държавно/ общинско	Малък град
A 10	Директор на детска градина	26	Жена	57	Държавно/ общинско	Среден град
A 11	Учител в детска градина	2	Жена	32	Държавно/ общинско	Среден град
A 12	Учител в детска градина	1	Жена	31	Държавно/ общинско	Среден град

A 13	Учител в детска градина	1	Жена	39	Държавно/ общинско	Среден град
A 14	Учител в детска градина	7	Жена	30	Държавно/ общинско	Среден град
A 15	Учител в детска градина	26	Жена	52	Държавно/ общинско	Среден град
A 16	Учител в детска градина	9	Жена	47	Държавно/ общинско	Среден град
A 17	Учител в детска градина	1,5	Жена	41	Държавно/ общинско	Среден град
A18	Учител в детска градина	8	Жена	41	Държавно/ общинско	Среден град
A 19	Учител в детска градина	31	Жена	55	Държавно/ общинско	Среден град
A 20	Учител в детска градина	7	Жена	54	Държавно/ общинско	Среден град
A 21	Учител в детска градина	7	Жена	45	Държавно/ общинско	Среден град
A 22	Учител в детска градина	19	Жена	51	Държавно/ общинско	Среден град
A 23	Учител в детска градина	24	Жена	45	Държавно/ общинско	Среден град
A 24	Учител в детска градина	16	Жена	45	Държавно/ общинско	Среден град
A 25	Учител в начален курс	3	Мъж	42	Държавно/ общинско ромска общност	Столица

Всички интервюта са проведени онлайн с продължителност от около един час. Направени са записи на интервютата, за което респондентите са дали съгласие. Изследователите попълниха и дневници за проведените интервюта (Приложение 4).

Използвана е кратката версия на въпросник за интервю, разработен в рамките на проекта, като се има предвид, че тя е по-подходяща за националния контекст и дава повече възможности за безпроблемен разговор и извличане на необходимата информация (Приложение 2). Основните теми на интервютата са **ежедневието в ОГРДВ и в началното училище и участието на момчета и момичета в дейности, свързани с проява на грижа; какви учебни материали се използват; полови роли, ролеви игри, смесване на групите по пол при организиране на дейности; какво представляват грижите, заетостта и професиите и обсъждане на професиите, които са свързани с грижи за други хора; участие на бащите в грижите за децата и в ежедневието на ОГРДВ и началното училище, модели за подражание, полови стереотипи и накрая – кое е подходящото обучение по тези теми.**

Фокусът на интервюто с началния учител бяха възможностите и пречките пред мъж в силно феминизираната учителска професия, половите стереотипи, общи училищни дейности, в които участват момичетата и момчетата, обсъждането на професиите за грижи и грижите като такива. Идеята да се включи учител от начално училище, след като приключиха интервютата с педагозите от детските градини, бе да се разсъждава върху прехода между детската градина и началното училище и да се обсъдят въпросите *кога, защо и как се задълбочават половите стереотипи при този преход*. Подробни насоки за провеждане на интервютата е представено в Приложение 1.

3.1.2. Фокус групи с педагози в сферата на ОГРДВ, психолози, сдружения и асоциации на родителите и организации, работещи в областта на защита на правата на децата, експерти и възпитатели и медиатори от ромската общност

Допълнителни качествени данни са получени в 2 фокус групи. Използван е въпросникът за фокус групи в Приложение 3.

Участниците в първата фокусна група (ФГ1) са експерти с професионален опит в ненасилствената комуникация, бивши учители, които сега работят в неправителствения сектор, експерти в разработването, прилагането и оценяването на учебни материали за ОГРДВ и предоставяне на консултативна психологическа подкрепа на родители и деца със специални потребности в ОГРДВ. Първата фокусна група бе съставена само от жени, две от които са майки на синове в предучилищна и начална училищна възраст, което им позволи да разсъждават по темата не само от професионална, но и от лична гледна точка.

Контакт с респондентите бе установен с посредничеството на родителски асоциации и мрежи за правата на децата и чрез участници в проекта Boys in Care⁷³.

Втората фокусна група (ФГ2) е съставена от учители, експерти, възпитатели и медиатори, работещи в ОГРДВ и в началното училище в ромската общност.

Поради епидемиологичната ситуация от КОВИД-19 групите се проведеха само онлайн. Продължителността и на двете дискусии бе около един час. Всички участници дадоха съгласие за аудиозапис на дискусиите. Изследователите попълниха дневника и за двете фокус групи. Данни за участниците във фокус групите са посочени в Таблица 2.

Таблица 2. Респонденти във фокус групите

Код	Длъжност	Години опит	Пол	Възраст	Месторабота
ФГ1.1	Член на родителска асоциация, консултант и обучител по темите - ненасилствена комуникация и емпатия за учители, ученици и родители, майка на син в начален етап на образование	20	Жена	45	София
ФГ1.2	Психолог, предоставя психологическа подкрепа на деца със специални потребности, семеен психотерапевт, част от екипа на регионален център по приобщаващо образование към	11	Жена	33	София

⁷³ Проектът „BOYS IN CARE – Насърчаване на момчетата да избират професии, свързани с полагането на грижи, (BiC)“ - JUST/2015/RGEN/AG/ROLE/9249, е реализиран от април 2017 г. до септември 2019 г. в Австрия, България, Германия, Италия, Литва и Словения: <https://www.boys-in-care.eu/>

	Министерство на образованието и науката, майка на син в предучилищна възраст				
ФГ1.3	Директор на НПО, с опит в областта на равенството на половете в предучилищното образование, координатор на проект DEE, участвала е в разработването и тестването на материали по темата равенство на половете в детската градина	20	Жена	46	София
ФГ 1.4	Бивша учителка, по настоящем ръководи НПО и читалище; водила е проекти в областта на равенство на половете, активното бащинство, обучавала е учители по темата стереотипи по пол в образованието, участничка в проекта ViC	22 – 5 от които като учител	Жена	46	Малък град
ФГ 1.5	Бивша учителка, програмен координатор в национална мрежа на НПО, работещи в областта на правата на децата, работи в приоритетна област на мрежата - образование	11 – 5 от които като учител	Жена	34	София
ФГ 2.1	Начална учителка в ромска общност	2	Жена	35	Малък град
ФГ 2.2	Образователна медиаторка в начално училище (ромска общност)	7	Жена	57	Село

ФГ 2.3	Специален педагог в детски градини в малки села	1	Жена	54	Община, съставена от 44 села
ФГ 2.4	Образователна медиаторка в детска градина и в училище (ромска общност)	5	Жена	45	Село
ФГ 2.5	Образователна медиаторка в начален етап в училище (ромска общност)	2	Жена	34	Малък град
ФГ 2.6	Начална учителка	33	Жена	56	Село
ФГ 2.7	Начален учител	30	Мъж	60	Село

Основните въпроси, обсъждани по време на ФГ1, са **текущото състояние на ОГРДВ с оглед равенството между половете, опитът на участниците, свързан с темата, начините, по които педагозите и/или учебната програма допринасят за възпроизвеждането на половите стереотипи относно момчетата, мъжествеността и грижите, начините за избягване това възпроизвеждане, обучението и образованието на тема чувствителност по въпросите на пола и многообразието, какво по темата е достъпно за бъдещите педагози в ОГРДВ, както и какво е необходимо за правилно разглеждане на темата за момчетата и грижите в ОГРДВ.**

Всички качествени данни са анализирани с помощта и на тематичен анализ. Основните теми, възникнали от данните, са представени и дискутирани в следващия раздел.

3.2. Резултати и обсъждания

3.2.1. Равенството на половете в учебната програма

Според наблюденията на респондентите във ФГ1 темата за равенството между половете се появява за първи път в учебната програма като част от темата за правата на човека, която се въвежда в прогимназиален етап. Образователните материали за предучилищното и началното училищно образование все още са пълни с полово стереотипни примери за професии. Много учебници включват типични упражнения за връзката на предмети с определени професии. Предложените верни отговори са за професии и дейности, свързани с грижите, които се асоциират с жените, и за инструменти от строителството, селското стопанство и инженерството, които се асоциират с мъжете.

ФГ2 допълни, че според тях стереотипите се формират в семействата, но е много важно семействата и детските градини и училищата да имат добра комуникация и да работят заедно за преодоляването им, което не винаги е така. Според двете ФГ има какво да се направи за подобряване на комуникацията между родителите и учителите като цяло. Това е още по-необходимо след КОВИД-19, заради ограничителните мерки за лични срещи и тържества, които са основни канали за създаване на общност на учебното заведение с родителите.

3.2.2. Ежедневието в детската градина – участието на момчетата и момичетата в дейности, свързани с грижи за другите

Респондентите споделят, че ежедневието в детските градини се е променило много през последните две години. Деца от различни възрастови групи идват в детската градина в определени часове, за да избягват събирането на деца от различни групи на едно място,

поради противоепидемичните мерки. Децата се срещат с медицинската сестра и след това влизат директно в своите групи. Родителите нямат право да влизат в сградата и нямат възможност да общуват с учителите. Децата от различни групи нямат възможност да се срещат, да участват заедно в общи занимания и празненства. Поради тази промяна адаптацията към живота в детската градина е много по-дълга и по-трудна. Децата прекарват по-дълго време вкъщи и, когато се върнат в групите си, трябва да се адаптират отново. Момчетата изпитват повече трудности с адаптацията и социализацията, особено в ранните възрастови групи на три-четиригодишните и по-късно в първата година в училище (A25).

Като цяло момчетата и момичетата участват заедно във всички ежедневни дейности. Респондент А1 сподели практика от детската градина, в която работи, относно организацията на ежедневния живот. Всеки ден има дежурни деца, които подреждат масите, играчките, масите за учене и игровите дейности. Всички деца дежурят на ротационен принцип. Има специални дни за почистване, подреждане на книгите, грижа за растенията, в които се включват всички деца.

Учителите в груповото интервю потвърдиха, че момичетата са тези, които са много по-активни в сервирането на храната и подреждането на играчките. Момчетата не са толкова ентузиазирани да участват, но зависи от семейния модел, който децата виждат у дома. Като цяло се случва по-често момчетата да се съпротивляват на участието в ежедневните грижи, особено ако не се прилага режимът на дежурствата. Момчетата са повече хиперактивни, пълни с енергия и обсебени от електронните игри, които играят вкъщи, и понякога на учителите им е трудно да ги насърчат да помагат на другите.

Задачата на учителите обаче е да дадат възможност на всички деца да участват. Когато някой е по-срамежлив, не е много активен или е твърде активен, учителите поддържат баланса. Всички деца - момчета и момичета - реагират отзивчиво, когато учителите ги помолят за помощ, например да раздадат материали и моливи на други деца, да подготвят стаята за следваща дейност и т.н. Във всички случаи е очевидно, че децата копират модела на разпределение на задълженията за грижа между жените и мъжете в семействата. Респондентите в груповото интервю добавят, че забелязват, че момичетата са по-точни и внимателни, когато става въпрос за подобна работа. Момичетата често дори коригират опитите на момчетата да подредят масите, като пренареждат салфетки, вилици и лъжици, тъй като смятат, че знаят как да го направят по-добре, защото са момичета. Учителите предполагат, че момичетата копират модела, видян у дома от майките им.

3.2.3. Основните полови стереотипи в детската градина, играчките и игрите

Често срещан стереотип на възраст три - пет години, споменат от респондентите в ФГ1 и интервютата, са цветовете на дрехите и обувките – синьо за момчета и розово за момичета. На въпроса кога се започва с това, респондентите в груповото интервю с учители и ръководители на ОГРДВ се съгласиха, че започва в семействата – с избора на цветовете и дизайн на детските стаи и първите дрехи и играчки, но със сигурност се засилва при социализацията на децата в детската градина. Цветовият стереотип се пренася дори и върху други предмети – играчки, инструменти, моливи и дори храна (макароните с розова опаковка не са за момчета).

В детската градина обаче интериорът не следва и не стимулира този стереотип. Мнението на учителите е, че това се затвърждава основно в процеса на общуването на децата. Някои от родителите в ФГ1 отбелязват, че дори децата от семейства, в които този стереотип не съществува, го приемат и интернализират много лесно, когато се социализират в колектив.

Учителите обаче се въздържаха да споделят каква би могла да бъде ролята им като възрастни, как могат да обсъждат това с децата и дали трябва да се намесят.

Някои примери за съществуващи практики, които допринасят за засилване на стереотипите за пола в ОГРДВ, бяха споделени във ФГ1: например, момчетата и момичетата да бъдат разделени по време на свободното време за игра в различни стаи – момичетата в стаята с кукли, кухненски комплекти, колички, и момчетата в другата стая, където има паркинг, коли, камиони, самолети, конструктори Лего и др. Причината за тази практика се обяснява от респондентите като метод, приложен от страна на учителите, за предотвратяване на конфликти между децата заради играчките. Играчките за момчета изглеждат много по-интерактивни и интересни за някои от момичетата, отколкото куклите, къщичките и кухненските комплекти. Също така някои от момчетата проявяват интерес към игра в кухненския кът за известно време, но смесването на деца в различни стаи/кътове, провокира кавги. Най-лесният начин за учителите в подобни ситуации, според респондентите във ФГ1, е просто да разделят децата в две различни стаи и да не пускат момчетата да отиват на територията на момичетата и обратното.

ФГ1 добавя, че в началните училища момчетата и момичетата също често са разделени да играят „мъжки“ и „женски“ спорт – футбол/баскетбол за момчета, съответно гимнастика/аеробика за момичета, за да се избягват конфликти при „необичайното“ смесване на момичета и момчета например при игра на футбол. Същата ситуация може да се появи и в детската градина. Респондентите във ФГ1 предполагат, че учителите не са склонни, нито са подготвени в някои ситуации да обяснят на децата защо това не е толкова необичайно и дори е добре да се остави всеки да избере спорт, който му е интересен. Затова учителите предпочитат да избягват от подобни ситуации и да разделят групите по предварително определени схеми. Това твърдение обаче отразява мнението на респонденти, които не са учители, така че може да е само предположение.

Фокус групите и груповото интервю показаха, че има известни проблеми в комуникацията между родители и учители. Нашето наблюдение е, че темата за половите стереотипи никога не се обсъжда между родители и учители, въпреки че и двете страни виждат необходимостта от това, но все още липсва катализатор за започване на диалога.

Груповото интервю с учители и директори на детски градини показва, че учителите са наясно, че през последните години все повече момчета проявяват интерес да играят в кухненския кът и в някои детски градини това е добре прието. Учителите в груповото интервю смятат, че по-активното участие на бащите в грижите допринася много за промяна на стереотипа. Пандемичната ситуация затвори повече мъже у дома и те се включват повече в дейности, свързани с проява на грижи, но това не е единствената причина. Наблюдава се по-голямо включване на мъжете от по-младите поколения в домакинските задълженията, което е много очевидна тенденция.

В някои детски градини кътовете не се организират само за свободното време за игра, а са подредени според учебните дейности – по математика, език, кът за рисуване и др. Практиката показва, че този начин е много по-приобщаващ както за момчетата, така и за момичетата, и предотвратява разделението по пол. Всички деца се насърчават да участват в дейностите във всеки кът, където играчките също са част от подредбата, но имат съвсем различно предназначение – те се използват в учебния процес.

Играчките: Децата играят с играчки, с които са запознати от възрастни. Респондент А1 отбелязва, че някои момчета обичат да играят с кукли и според нея в детската градина никой не им го забранява. Някои бащи обаче забраняват на момчетата да правят това у дома, а някои майки изрично забраняват на момчетата да се държат или да правят неща, които смятат, че *не са мъжко поведение или мъжка работа*. Майките са много по-активните, когато поставят тези граници в присъствието или в отсъствието на бащите. Респондент А1 смята, че играта с кукли е естествена за децата, включително за момчетата, защото тази игра на практика е ролевият модел на проявена грижа, който децата виждат у дома – например

от родителите, които се грижат за по-малките деца и бебетата. По-малките деца имитират точно този модел на поведение.

Играта и ученето и групите по пол: Децата в ранна възраст обикновено образуват групи, защото са приятели, или по интереси и по ниво на развитие на уменията им, а не съзнателно по пол, според мненията на респондентите А1 и А25. Например, в някои групи има момичета, които играят добре футбол и са добре дошли да играят с момчетата. Респондент А25 допълни, че в неговия клас се формират групи от момчета, които са добри по математика, но не могат да четат, и група момичета – добри в четенето, но не и в смятането. Той решава да даде равен шанс на всички да развият умения по математика и четене и провежда смесени часове – математика и четене в един урок. Упражненията по математика са описани с думи, а не с числа. Това насърчава момчетата да четат, преди да започнат да изчисляват, а момичетата да изчисляват чрез четене, с което са запознати. Тази комбинация намалява разликата между уменията на момчетата и момичетата, тъй като интересите им се сближават и общите им умения за смятане и четене се подобряват.

Учителите отбелязват, че по техни наблюдения момичетата и момчетата започват по-съзнателно да формират отделно момичешки и отделно момчешки групи в подготвителните групи преди училище. В първите години на началното училище тази тенденция продължава до трети клас, когато отново „ледът между момичета и момчета започва да се топи” и групите отново започват да се смесват. Тази много интересна констатация заслужава внимание, тъй като е от съществено значение експертите, които разработват материали за децата, да са наясно и да предлагат материали с потенциал за обсъждане на стереотипите в точния момент и по подходящ за нивото на детското развитие начин.

Ролевата игра се използва много често в ОГРДВ. Учителите (А4-А9) отбелязват, че децата винаги избират добрия и смелия герой. Никой не иска да играе лошите и грозните персонажи, независимо от пола. Обикновено момичетата избират да играят женските роли, момчетата искат да играят мъже, ако имат избор. Учителите могат да предложат промяна и понякога го правят, зависи каква е задачата на ролевата игра. И в двете детски градини от груповото интервю учителите потвърдиха, че имат свободата на избор и понякога насърчават децата да изберат нетипичен за техния пол герой. Ролевата игра се използва и в началното училище, например преди дискусии за емоциите и като инструмент за развитие на емпатия или за обсъждане на насилие и тормоз. А25 даде пример за такава ролева игра, когато е обсъждал с класа насилствено поведение на момче спрямо момиче. В обобщение, респондентите в индивидуалните интервюта предполагат, че смяната на ролите в началното училище е по-приемлива, отколкото в предучилищна възраст, тъй като децата тогава разбират добре, че това е театър и са по-готови да участват, а и като образователен инструмент това има по-голямо въздействие.

3.2.4. Грижата и професиите, свързани с грижи в образователното съдържание и в практиката

Респондентите от груповото интервю споделят, че представянето в детската градина на професиите на родителите, включително на нетипични според половите стереотипи професии, вече е практика. И двете градини са имали възможността да поканят майки с нетипични за пола им професии като жена военнослужещ, полицайка, жена пожарникар, но всички татковци, които са били поканени, са били с много типични за пола им професии - шофьор, дърводелец, тъй като сред бащите е нямало мъже с нетипични професии. Запознаването с професиите, както и с тези, свързани с грижите, са включени в образователното съдържание за децата от три до шест години. По-малките деца научават първо за професиите на хората, които се грижат за тях – медицинска сестра, готвач, чистачка, учители, техник в детската градина и др.

Учителите в детската градина имат свободата да решат как да представят темата за професиите, какви примери да дават. В началното училище професиите също се обсъждат и учителите също са свободни да решават как да организират уроците и какви професии да представят. В началното училище са планирани четири до шест урока годишно. Терминът „грижа“ не е във фокуса на часовете, посветени на професиите, но има уроци, посветени на уменията да се грижим за себе си и на ролите в семейството. Респондент А25 даде пример с дискусия кой готви по-добре – мама или татко, което е начин да се обсъдят ролите в семейството. Учителките се чувстват доста неудобно, че не могат да дадат примери за мъже учители, защото във феминизирани професии като тяхната те почти не се срещат в ежедневието. Примери за други грижовни професии, които могат да се упражняват и от мъже, се представят в уроците много рядко.

Респондентите обсъдиха и как децата разбират и проявяват по естествен начин грижа за другите. Един от респондентите (А10) разказа от опита си как децата естествено проявяват съпричастност и грижа към децата със специални потребности, което е много показателен пример. Това е нещо, което децата трябва да правят и правят естествено в ранна възраст. Други респонденти от същата детска градина добавят, че децата, които се грижат за другите, се смятат от останалите за модели за подражание; всички деца се включват в подкрепа на децата със специални потребности, както момичета, така и момчета.

3.2.5. Бащите и полагането на грижи

Участниците във ФГ1 споменаха националната широко разпространена инициатива „Да бъдеш баща“ (<http://mencare.bg/>), посветена на преодоляването на половите стереотипи за мъжете и грижите в ОГРДВ. Кампанията бе обсъдена като първият и основен пример за дългосрочна и устойчива инициатива с „ефект на снежна топка“, която е стартирала през 2013 г. и все още продължава. Инициативата се реализира в детски градини и начални училища в цялата страна всяка година чрез специални Седмици на бащата, където бащите са поканени да участват в организиране на изложби, открити уроци, спортни събития и много други. Целта е да се повиши осведомеността на обществото относно ролята на мъжете в грижите за децата и образованието. Татковците също така са поканени да представят своите професии и се случва някои от тях да представят обгрижващи професии. Дните и седмиците на бащата според респондент А1 са отлична демонстрация на отношението на бащите към семейството и тяхното участие влияе по много положителен начин на благосъстоянието на децата, тъй като децата наистина се гордеят да видят бащите си в училище или в детската градина.

Участниците в груповото интервю допълниха, че през последните години на родителски срещи идват и татковци и това изобщо не е необичайно. Те са добре информирани по важни въпроси, свързани с живота на децата, и са много активни в дискусиите, което е много положителна промяна. Екипите, особено тези, които са участвали в кампанията „Да бъдеш баща“, са много креативни относно това как да включат бащите по интересен начин в живота на детските градини. Един пример бе споделен от респондент А10 за видео, заснето от родители в детската градина, в която тя работи, за деня на християнското семейство. Учителите дали идея да се направят домашни видеоклипове за това как бащите в семействата се грижат за децата. Резултатът е видеокомпиляция от много различни домове, в които бащи четат книги на децата си. Респондентката, директорка на детска градина, сподели, че за двадесет и петгодишната си практика в ОГРДВ никога не е виждала толкова мило и въздействащо видео, което показва любовта и грижата на бащите към децата.

Друг пример от ФГ1 и много важен въпрос, свързан с бащите в грижовни роли, бе за организирането на събития, посветени обаче само на майките – например за Деня на майката, който по традиция от социалистическия период се отбелязва на 8 март, Международния ден на жената. Тези тържества може да са неудобни за деца, отгледани от

самотен баща, защото обикновено се организират, за да отбележат традиционните семейни роли. През последните двадесет години семействата се промениха много и може би е време за институциите в ОГРДВ да преосмислят как да организират по-адекватно празненствата, свързани със семействата.

Тези примери са много добра отправна точка за обсъждане на съществуващите стереотипи за мъжете и мъжествеността и бащите в грижовни роли. Организаторите на кампанията „Да бъдеш баща“ в България споделиха във ФГ1, че често основните пречки пред бащите да подкрепят момчетата си да бъдат по-открити и емоционални са преди всичко все още живите стереотипи за мъжествеността. Бащата като мъж, който изразява емоции и се грижи за семейството си, има решаваща роля като модел за подражание и за обсъждане на темата за стереотипите. Тъй като кампания е била много успешна и разбираема навсякъде в страната, участниците във ФГ1 се съгласиха, че темата за бащата е много силна входна точка и уводна тема за дискусии и материали, посветени на стереотипите за мъжествеността и мъжете в професиите, които са свързани с полагането на грижи за други хора в проекта ЕСaRoM.

3.2.6. Комуникацията родителите и учителите

Дискусията за комуникацията между родители и учители започна във ФГ1 с пример за много интересно малко проучване (направено в проекта DEE) за поведението на родителите, когато водят и взимат децата си от детската градина. Оказва се, че майките са тези, които идват сутрин, бързат, за да не закъснеят за работа, и помагат на децата да се подготвят по-припряно. Много често те го правят дори и за децата, които са вече на пет – шест години и в предучилищна възраст. Обратното, татковците идват по-често вечер и са много по-спокойни; оставят повече време на децата да се справят сами и изискват те да се обличат и събличат без чужда помощ. Това поведение на родителите се наблюдава и от учителите в други детски градини и изглежда е преобладаваща практика, която може да затвърди стереотипното предположение, че майката е по-всеотдайният в обгрижването родител, въпреки че в някои случаи е очевидно, че прекалената грижа не е необходима и може да забави развитието на уменията за самообслужване на децата. Това определено е момент, който трябва да се има предвид при общуването и сътрудничеството между родители и учители, особено по отношение на развитието на уменията за самообслужване на децата, в които участват и двамата родители.

През последните две години комуникацията между родители и учители, както беше споменато по-горе, е силно повлияна от пандемичната ситуация. ФГ1 споменава, че, в сравнение с времето преди КОВИД-19, възможностите за лични срещи, тържества и ежедневна открита комуникация между учители и родители са се променили. В днешно време в столицата се случва родителите да не познават добре учителите на децата си, да не са разговаряли с тях и да се чувстват неудобно от тази анонимност на грижите. Това влияе много върху възможностите детската градина да бъде място за изграждане на общност и място, където родителите и учителите могат да обсъждат открито въпроси от живота на децата, включително теми като половите стереотипи.

Друг аспект на тази комуникация е с кого учителите общуват най-често и каква информация споделят с майките и с бащите. Според респондентите в ФГ1, групите и индивидуалните интервюта изглежда, че моделът е все още майките да бъдат основните лица, с които учителите общуват по важни въпроси. Децата наблюдават това и най-вероятно по този начин се засилва стереотипът, че жените са по-важната и по-надеждна грижа.

Респондент А1 потвърди, че изглежда тя наистина се държи различно, когато общува с майките или с бащите. Въпреки че според нея майките са по-нетърпеливите родители, тя продължава да споделя и обсъжда важната информация и организационните въпроси

предимно с тях. За нашето изследване това е много важна тема, която трябва да бъде разгледана и в проекта, и в обученията на учителите.

3.2.7. Проекти, инициативи и практики с потенциал за преодоляване на половите стереотипи

Респондентите нямаха информация за инициативи в детските градини с целеви групи момчета или момичета, но споделиха примери за малки проекти за психологическа подкрепа и развитие на социално-емоционални умения на децата за подпомагане на адаптацията им в детската градина. Подобен проект е бил отворен за момчета и за момичета, но се оказало, че родителите на момчетата са тези, които имат повече нужда от помощ. Проблеми с адаптацията в детската градина, с изразяването на емоции, с агресивно поведение и др. са имали основно момчета. Психологическата подкрепа, която са получили, е била от полза за тях, за да разберат и да работят върху емоциите си и да се адаптират по-добре.

Респондентите споделиха примери от малки частни детски градини, управлявани като семеен бизнес, където присъствието на собствениците – мъжа и жената - в ежедневието на децата много помага за естественото преодоляване на стереотипите за това какво е „мъжка“ или „женска“ работа. Момчетата и момичетата участват заедно във всички дейности – сервиране на храната, почистване и подреждане на играчките, боядисване на оградата и т.н. Те също често са насърчавани да си помагат взаимно и да помагат на по-малките деца. Деца от различни възрастови групи много често се събират в една група и имат шанса да влязат естествено в различни роли на грижа. Посочен е подобен пример от частно училище и родителски кооператив – събиране на деца от различни възрасти в общи дейности, където всички деца се насърчават да си помагат и да се грижат един за друг. Това е добър стимул за естественото включване на всички деца в дейности, в които се споделят грижи, и трябва да се обсъди и в обученията на учители по проекта ECaRoM.

Точно обратното се случва в големите детски градини (основно в столицата), където събирането на групи деца от различни възрасти вече не е практика, особено по време на пандемията от КОВИД-19. Така децата нямат шанс да влизат в ролята на поддръжници и помощници на по-малките деца, за което и момчетата, и момичетата естествено са насърчавани да участват и което са обичали да правят преди. Респондент А1 обаче добавя, че в рамките на групите децата също се насърчават деликатно да помагат на своите приятели – например да си обясняват учебните задачи, да подреждат заедно стаята, да разпределят и събират материали, тетрадки, учебници и др. Подобно поведение, което е познато на учителите, също е естествен начин за насърчаване на децата да се грижат един за друг в групите и трябва да се насърчава и в ситуация на пандемия. Предполагаме, че учителите насърчават децата за такива прояви на съпричастност в ежедневната си практика, но се нуждаем от повече знания как се случва в различни по големина групи, в малки и средни градове и в столицата и дали наистина момчетата или момичетата доминират в такива дейности, които преодоляват половите стереотипи.

Учителите отбелязват, че в групите, в които има деца от други националности, те много се грижат един за друг, тъй като са в чуждоезикова среда. Останалите деца също проявяват съпричастност и им помагат да разберат учебните дейности и са много горди, че могат да помогнат за тяхното включване. Трябва да се проучи по-добре как се случва това на практика и да се включи тази тема в обученията на педагозите, където е необходимо.

3.2.8. Образование и обучение на учителите; материали, които представляват интерес

Във ФГ1 бяха обсъдени образованието и обучението на учителите и се коментира, че има някои подобрения през последните десет години в основната учебна програма за обучение на учители като въвеждане на практики за межкултурно образование и приобщаващо

образование, но теми като равенството между половете и половите стереотипи все още не са включени. Учителите могат да участват в обучения само чрез проекти на НПО или могат да изберат подобно обучение като курс, предлаган от други лицензирани образователни центрове. Наблюдението на респондентите е, че учителите много рядко го правят. Те предпочитат теми като дигитални компетенции и преодоляване на професионалното прегаряне, което е по-остър проблем за момента.

На въпроса какви материали могат да бъдат полезни за обучението на учителите, ФГ2 допълни, че учителите биха се интересували да видят визуални материали – опит от други страни: кратки филми, интервюта с хора от професията, които са работили по темата и могат споделят практически примери от работата си, а също така ще им трябват интерактивни и цветни материали за работа с децата. Учителите се нуждаят от материали за самообучение, основно в областта на ранната детска психология и индивидуалния подход към децата. По наше наблюдение също биха били полезни материали за половите стереотипи, тъй като все още липсват знания за практическата и системна работа по преодоляването им.

3.2.9. Мъжете в учителската професия

ФГ1 и груповото интервю повдигнаха въпроса за мъжете учители в ОГРДВ и в началното училище. Дадох се примери предимно от частни институции, където респондентите знаят, че работят мъже учители. Общото мнение е, че присъствието на мъжете учители е много полезно за децата – и за момчетата, и за момичетата. Според наблюденията на респондентите, които се потвърдиха във ФГ2 и в интервюто с началния учител, мъжете начални учители навлизат в професията основно чрез специализирани програми като „Заедно в час“ и още една, описана по-долу. Присъствието на мъже учители в началното училище е толкова рядко, че мъжът респондент (А25) потвърди, че през първите месеци след като е започнал работа в училището, децата се обръщали към него с обръщението „госпожо“. Децата са нямали навика да се обръщат към учител с „господине“. В началото дори не са били убедени, че е нормално учителят да е мъж, особено в общност, където преобладават твърдите стереотипи за тази професия (като ромската, в която той работи). По-късно децата се адаптирали, но това отнело време. В класа на респондента (А25) дори склучили бас колко време ще се задържи, но след като го видели отново след Коледрните празници, децата били убедени, че ще остане и създали специална песен за него като ежедневен поздрав за „добре дошли“, за да изразят радостта си.

Често срещано наблюдение в груповото интервю и ФГ2 е, че мъжете учители са много по-уважавани и печелят доверието на децата и родителите по-устойчиво. Дори когато работят с трудни групи – деца от две до шест години в смесени групи в отдалечен район, или с паралелка с лоша дисциплина в ромско училище (съставена на 2/3 от момчета) – мъжете могат да се справят много добре. Още по-добре е мъж и жена да работят заедно с група деца, единият сутрин, а другият следобед. Такъв пример бе споделен като успешна практика от респондент (А10) от неголям град, където има филиал на педагогически факултет на университет и където от няколко години завършват и практикуват като учители в ОГРДВ повече мъже. За съжаление, след известен период от време те или напускат, или стават ръководители на детски заведения.

Според респондент А10 фактът, че няма много мъже в професията, им дава силно предимство. Те са много добре приети от колективите на жени учителки, но най-вероятно ниските заплати са основната причина мъжете да не навлизат и да остават в професията.

Участниците във ФГ2 споделиха информация за програмата за подкрепа на „Млади ромски педагози“, финансирана от Тръста за социална алтернатива⁷⁴. Програмата има за цел да наеме млади роми в местните детски градини в различни региони на страната, като по този начин се преодолее недостигът от кадри, се предостави възможност за професионално развитие на младежите и се създадат модели за подражание за малките деца от общността. Чрез програмата в учителската професия се включват много млади мъже. Друг споделен интересен пример за това как мъжете от общността навлизат в професията са създадените модели за подражание, когато например синовете на бащи учители също избират да станат учители. Има примери за нарастващ интерес на младите мъже да станат начални учители в малките села и в неголям град (където действа Програмата за млади ромски учители), но процесът е много бавен, стереотипите за професията са силни, и дори по-голяма пречка от заплатата, защото заплатите не са толкова ниски в сравнение с доходите от други професии и бизнеси в същите населени места.

4. Заключение и препоръки

Въз основа на кабинетното и теренните проучвания идентифицирахме някои от най-важните потребности по отношение на изпълнението на проекта и като цяло по отношение на националния контекст.

Тъй като обхватът на изследването бе ограничен, но възможностите на проекта да допринесе за по-добро разбиране и развитие на темата за преодоляване на половите стереотипи в образованието ясно идентифицирани, използвахме резултатите от изследването, за да прецизираме целите на проекта и да го адаптираме към реалните национални потребности и националния контекст.

1. Изследвания и политики

Половите стереотипи в образованието са тема, която е абсолютно недостатъчно изследвана в България, особено през последните десет години. Политиката за равнопоставеност на половете има бавен напредък и дори регрес в някои области в резултат на много сложната ситуация в страната, тъй като въпросите за равенството станаха много чувствителни за обществото.

В резултат на това основните стандарти и концепции за равенството между половете продължават да остават неясни за широката общественост. Много стратегически документи, програми, проекти, които се занимават с въпросите на пола или децата, се отхвърлят поради силната съпротива на политически, граждански и религиозни лидери и организации. Всички тези развития оказват голямо влияние върху цялостния мониторинг на прилагането на политиките за равенство между половете, събирането на данни и изследователската работа във всички сфери, включително и в образованието.

Препоръки – национален контекст:

Темата за половите стереотипи в образованието трябва отново да бъде проучена на национално ниво, тъй като е изследвана много отдавна и тъй като твърдо вкоренените стереотипи са следствие на отложения и подценяван дневен ред на равенството между половете през последните пет години. Обхватът на този проект не предвижда задълбочен анализ на образователните материали, но интервютата и фокус групите ясно потвърдиха, че в тях, както и в практиката все още са заложили трайни полови стереотипи, и подценяването на тази тема само затвърждава тяхната устойчивост.

⁷⁴ Виж например информацията <http://socialachievement.org/bg/kakvo-pravim/finansirani-proekti/ELC/proekt-mladi-romski-pedagozi-2/>

Препоръки - към проекта:

Обучителните материали за учителите и възпитателите в ромската общност и за студентите по педагогика, които ще се разработват в рамките на проекта, трябва да включват упражнения за идентифициране на половите стереотипи в образователните материали за предучилищното и началното училищно образование.

2. Образование и обучение за учители

Образованието, чувствително към пола, не е тема на обществен дебат, нито на дискусии в професионалната общност.

Бърз преглед на учебната програма на бъдещите учители в предучилищното образование, педагози и възпитатели в различни университети в България показва, че няма задължителни курсове по педагогика, чувствителна към пола, а по полово възпитание като компонент на теорията на образованието.

Интервюираните учители потвърдиха, че не са получили никакво обучение относно равенството между половете, нито за ролята на мъжете за постигане на равенство между половете и за половите стереотипи, свързани с мъжествеността.

Препоръки – национално ниво:

Необходимо е разработването на курсове по чувствителна към пола педагогика и включването им в учебните програми на бъдещите педагози в предучилищното образование, както и такива за обучението и подготовката на ромските възпитатели и образователни медиатори.

Препоръки – към проекта:

В обученията в рамките на проекта да се включат студенти по педагогика.

Учебната програма за обучението на национално ниво трябва да започне от основни знания по темата за равнопоставеността на половете, за половите стереотипи и стереотипите, свързани с женствеността и мъжествеността. Тя може да включва темата за стереотипите при разпределението на работата, свързана с грижи в семейството, като модел за децата, както и за включването на бащите в ежедневието на детската градина.

3. Насоки за чувствителен към пола подход в образованието и грижите в ранна детска възраст

Интериорът в детските градини, от които са интервюираните учители, като цяло не стимулира половите стереотипи. Цветът на мебелите, текстилът и оборудването са разнообразни. В помещенията има тематични кътове по учебни предмети, в които участват всички деца.

Някои респонденти обаче споделят, че познават или са наблюдавали в своя професионален опит нерядко срещаната практика децата да бъдат разделени в специфични кътове според пола си – с играчки „за момичета“ и играчки „за момчета“, или пък децата да бъдат насърчавани да участват в спортни дейности, които са „подходящи“ или за момчета, или за момичета.

Фокус групите и интервютата показаха, че учителите до известна степен осъзнават половите стереотипи, но темата не е във фокуса им и те нямат практически опит, нито материали за работа по нея. От друга страна, те имат интерес да видят и да се учат от опита на други страни. Това може да се обясни с факта, че за предучилищното и за началното образование няма конкретни насоки за прилагането на подход, чувствителен към пола, и процесът зависи главно от собственото разбиране и воля на екипите в детските заведения.

Препоръки – национално ниво:

Необходимо е разработването и тестването на национално ниво на насоки за практически подход, чувствителен към пола в предучилищното и в началното училищно образование, въз основа на бъдещи мащабни национални изследвания относно преобладаващите полови стереотипи в образователните материали и методите на преподаване.

Препоръки – към проекта:

Проектът може да събере опит от други страни и да допринесе да се направи предложение за разработване на практически насоки и прилагане на подход, чувствителен към пола, за предучилищното образование.

Необходимо е разработването на материали за работа с деца, както и методически указания как учителите да ги използват. Ето защо в български контекст ще работи екип от експерти по равнопоставеност и педагози за разработването на тестов урок как в предучилищна възраст да се представят професиите, свързани с грижи за други хора, и как да се обсъждат с децата стереотипите за „мъжки“ и „женски“ професии.

4. Комуникацията между учители и родители по темата за половите стереотипи

Фокус групите и интервютата показаха, че има празнини в комуникацията между родители и учители. Темата не е достатъчно проучена на национално ниво, но нашето наблюдение от теренната работа сочи, че въпросът за половите стереотипи не се обсъжда между родители и учители, въпреки че и двете страни понякога виждат необходимост от това. Засега въпросът се избягва и все още липсва подтик за започване на такъв разговор между двете страни. Това наблюдение е важно за предстоящите обучения за учители по проекта ЕСaRoM, от една страна, но от друга - е важен въпрос, който трябва да бъде разгледан и на национално ниво.

Проучването ясно установи, че учителите в детските градини, а също и родителите, предпочитат естествените начини за насърчаване на момчета и момичета да проявяват грижа и да участват в подобни дейности, без да се сблъскват пряко със стереотипите относно това чия е ролята за поемането на грижите. Подобен разговор може да провокира конфликти и напрежение в комуникацията между учители и родители, което така или иначе е трудно в ситуация на пандемия.

Бащите, които проявяват грижа, са добро въведение в темата за грижовните мъже, тъй като много детски градини вече са участвали в кампанията „Да бъдеш баща“ и са запознати с целите ѝ.

Препоръки – национално ниво:

Темата е неизследвана в национален мащаб, въпреки че съществуват някои индикации, че може да предизвика напрежение между учители и родители. Препоръчваме спешно да се предприеме национално изследване за идентифициране на потребностите и предположенията относно комуникацията между родители и учители по темата за половите стереотипи.

Препоръки – към проекта:

В проекта трябва да се разработят материали и практически насоки за обучения за това как учителите могат да инициират разговор и как да се справят със съпротива или напрегнати ситуации в комуникация с родителите по темата.

5. Професиите, в които се полагат грижи

Проучването установи, че в някои заведения за ОГРДВ професиите, свързани с грижи, са представени чрез примери, които децата могат да видят около себе си – учители, медицински сестри, родители на деца с помагачи професии, но – само жени. Не идентифицирахме примери, когато са представени мъже с подобни професии, с изключение на двамата мъже учители, които интервюирахме.

Като цяло терминът „грижа“ не е във фокуса в часовете, посветени на професиите, но има уроци, посветени на самообслужването и ролите в семействата. И така установихме необходимостта от включване в обученията по проекта на специални модули за професиите по грижи и как те могат да бъдат представени на децата, включително с примери за мъже, които ги упражняват.

Препоръки – национално ниво:

Професиите, в които се полагат грижи, трябва да са в съдържанието на образованието и в уроците, посветени на професиите. Примерите на мъже и жени, които упражняват тези професии, трябва да бъдат включени в книгите за учителя, в образователните насоки (учебните програми), в образователните материали и в методиката за преподаване на съответния урок.

Препоръки – към проекта:

Разработените и тествани материали за работа с децата трябва да са ориентирани към професиите, свързани с полагането на грижи, и към ролята на мъжете и жените в тях.

6. Мъжете учители в ОГРДВ и в началното училище

Социалната стигма относно мъжете в сферата на образованието, здравеопазването и социалната работа и икономическите фактори играят значителна роля за липсата на повече мъже учители в предучилищното и началното училищно образование.

Интервютата потвърдиха, че мъжете начални учители влизат и остават в професията основно чрез специални програми, които също са рядкост в страната и са насочени към привличането на млади учители за работа в маргинализирани и малцинствени групи. Въпреки че няма актуални национални статистически данни за общия състав на работната сила в ОГРДВ в България, които да показват съотношението на квалификациите, пола и/или етническата принадлежност, наблюденията са, че повечето от мъжете, които всяка година завършват като предучилищни или начални педагози, не се ангажират с тази професия главно поради ниското заплащане. Въпреки че са малко на брой, мъжете учители обаче са много добре посрещани от децата, от колегите и от родителите.

В България опитът на мъжете в учителската професия не се изследва, нито се обсъжда. Проучването установи интерес от мъжете учители да научат повече за това какво е да бъдеш мъж във феминизирана професия, какви са ползите и пречките, които преодоляват, как могат да се подкрепят взаимно.

Препоръки – национално ниво:

Необходимо е събирането на статистически данни на национално ниво за състава на работната сила в ОГРДВ. Необходими са програми и мерки за привличане на повече мъже в учителската професия и те трябва да изхождат от усилията за преодоляване на половите стереотипи относно професията.

Препоръки – към проекта:

Проектът е чудесна възможност да се демонстрира опитът на мъжете учители в предучилищното и в началното училищно образование, да се обсъди тяхното кариерно развитие, пречките и възможностите пред тях, както и да се развият добри практики и

обучителни материали въз основа на наученото (видео, интервюта, истории) за окуражаване на други млади мъже, които са заинтересовани да влязат и да се задържат в учителската професия. Материалите могат да включват споделен опит от другите страни, участнички в проекта, който да е консултиран и адаптиран от мъжете учители в предучилищното и началното училищно образование в България.

5. ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1 НАСОКИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮТА И ФОКУС ГРУПИ

ЗА ПРОЕКТА

Както е известно от практиката, всички ние можем да възпроизведеме полови стереотипи в ежедневието си, включително и когато работим с деца.

Стереотипите по пол, които се отнасят до момчетата и момичетата и полагането на грижи, могат да се възпроизведат чрез илюстрации, текст, обучителни практики, в които грижата се свързва най-вече с женски образи и с проявата на емпатия, емоция, чувствителност, интимност, качества, които, от своя страна, се приписват предимно на момичетата.

От друга страна, на момчетата и мъжете се приписват напълно противоположни качества като рационалност, автономност, независимост и като подходящи за тях се определят предимно професиите, които нямат нищо общо с полагането на грижи. По-често мъжете и момчетата стереотипно се свързват със склонност към доминиране и проява на сила в отношенията.

Семействата, родителите, децата, както и учителите в детската градина и след това в началното училище са тези, които имат важна роля в процеса на създаване, възпроизвеждане или negliжиране на стереотипите по пол, свързани с грижата.

Проектът “Грижата в ранното детство и ролята на мъжете“ (www.esaom.eu) се реализира в рамките на 24 месеца от февруари 2021 г. до януари 2023 г. и има за цел да популяризира концепцията за *грижовните мъже/грижовната мъжественост*, така че от най-ранна възраст децата, и особено момчетата, да бъдат научени колко е важно да могат да се грижат за себе си, за другите хора, за средата, която ги заобикаля. Проектът също разглежда и това как професиите, свързани с полагането на грижи в различни сфери от живота, са включени в образователния процес в предучилищната и в началната училищна възраст и как това влияе върху по-нататъшния образователен/професионален избор на децата.

Дейностите по проекта се изпълняват в партньорство от шест организации: Dissens Institut für Bildung und Forschung e.V. – Германия, проектен координатор, Verein für Männer-und Geschlechterthemen Steiermark – Австрия, The Peace Institute – Словения, Istituto degli Innocenti – Италия, Център за изследвания и политики за жените – България, Center for Equality Advancement – Литва.

ОБХВАТ И ЦЕЛ НА ИНТЕРВЮТАТА И ФОКУС ГРУПИТЕ

Интервютата и фокус групите с учители и образователни експерти са насочени към откриване и дискутиране на ежедневните практики и съществуващите педагогически похвати и стратегии в предучилищното и началното училищно образование и начините, по които те се отразяват на процеса на възпроизвеждане на половите стереотипи, отнасящи се до мъжете и момчетата, както и ролята и участието им в полагането на грижи – в частната и в професионалната сфера.

Целта на тези инструменти е да бъдат идентифицирани изразените и наблюдавани потребности на респондентите. Събраният материал следва да бъде използван за разработване на иновативни дидактични инструменти и образователно съдържание, които ще подпомогнат учителите да адресират стереотипите по пол по отношение най-вече на момчетата и да насърчат разбирането за грижата като полово неутрална и социално значима дейност.

ЦЕЛЕВА ГРУПА

За да бъдат обхванати различните аспекти на проучването в максимална степен, в интервютата и фокус групите по проекта в България бяха включени образователни експерти, психолози, които работят с детски градини, директори и учители в детски градини, изследователи, педагози, които работят с деца със специални потребности, ромски образователни медиатори, учители в ромска общност, експерти от неправителствени организации в областта на равенството на половете, закрилата на децата и родителски асоциации.

В България методиката е прилагана само по отношение на проучване на потребностите в детската градина, като допълнително бе проведено едно интервю с учител в начално училище (мъж), с който бе дискутиран преходът от детската градина към начален етап на училищно образование и стереотипите по пол, които продължават да съществуват, както и неговите лични професионални потребности и наблюдения като мъж, който работи във феминизирана професия, свързана с полагането на грижи.

Методиката обаче би могла да се прилага комбинирано и за проучване на потребностите както в детската градина, така и в начален курс, или само в начален курс, в зависимост от нуждите и целите на дадено проучване, като дава възможност за адаптивност и по-голям обхват.

КОНТЕКСТ

Целта на методиката е да събере информация за разбирането на респондентите по отношение на:

1. Дейности, в които полът има/няма значение в ежедневиия живот в образователните институции: игра, хранене, подреждане, почивка, комуникация, дисциплина, обличане, тоалет, прибиране и подреждане, учене, развитие на социални умения. Как респондентите преценяват тези дейности по отношение на това, доколко полът на децата има значение за тяхното участие?
2. Съществуващи педагогически практики/стратегии: как учителите подхождат към стереотипите по пол, многообразието и равенството на половете? Смятат ли, че тези теми се отнасят и за момчетата, и за момичетата?
3. Как грижата в широк смисъл – грижа за себе си, грижа за другите, грижа в семейството, проявата на солидарност, грижата като професия, и др. – е застъпена в ежедневиия живот и в учебните материали за детската градина/началното училище? Идентифицират ли се ролеви модели? Как се разбира концепцията за *грижовните мъже*?
4. Как е представена темата за професиите в детската градина/началното училище? Представени ли са и професиите, които са свързани с полагането на грижи, в които работят мъже?
5. Какви помагала и инструменти (книги, играчки, ежедневни дейности, игри, видеа) се използват по темата?
6. От какви допълнителни инструменти и помагала имат нужда преподавателите?
7. Кои са добрите практики по отношение на дестереотипизирането на грижата и популяризирането на концепцията за *грижовните мъже*?

КАК РАЗБИРАМЕ ПОНЯТИЕТО „ГРИЖА“

В проекта ЕСaRoM ние разбираме грижата в широк смисъл:

1. В индивидуален аспект: грижа за самите нас - за личното ни здраве и благосъстояние.
2. По отношение на семейството и социалните мрежи: работа, която е нужна, за да се осигури ежедневно физическо, емоционално и социално благосъстояние на членовете на семейството и, в частност, за зависими членове на семейството (деца, възрастни, болни хора и хора с увреждания), включително поддържане на домакинството (почистване, пазаруване, готвене); също грижата за приятели, съседи, роднини и други близки хора.
3. В професионален аспект: професиите в областта на образованието, здравеопазването, социалната работа (учители в предучилищното и началното училищно образование, медицински сестри и други медицински специалисти, социални работници, асистенти в домове за възрастни хора и др.).
4. В социален аспект: грижа за общността и обществото като цяло (доброволна работа; социални инициативи; прояви на емпатия и солидарност към маргинализирани и изключвани групи хора).
5. По отношение на равенството: мъже, които се грижат за равенството на половете в ежедневно си живот.
6. В екологичен аспект: грижа за природата и за планетата.
7. В поведенчески аспект: отхвърляне на насилието и привилегиите по пол.

КОИ ДЕЙНОСТИ РАЗБИРАМЕ КАТО УЧАСТИЕ НА ДЕЦАТА В ПОЛАГАНЕТО НА ГРИЖИ?

1. Прибиране на играчките.
2. Помощ при приготвяне и сервиране на храната.
3. Почистване и прибиране след хранене.
4. Успокояване и утешаване на приятел.
5. Градинарство, грижа за растенията.
6. Грижа за домашните любимци.
7. Подкрепа по ненасилствен начин при разрешаване на спорове.
8. Умения за изслушване и вземане предвид мненията и на другите деца.
9. Помощ за приобщаване на новите или по-срамежливите деца.
10. Взаимопомощ на децата в ежедневно дейности – обличане, събличане, връзване на обувки, игра и учене и др.

КАК СЕ ИЗПОЛЗВА МЕТОДИКАТА

Настоящата методика има за цел да подпомогне проучването в няколко теми, в които е възможно да бъдат открити стереотипи по пол, свързани с полагането на грижи в детската градина. За всяка от темите във въпросниците за интервюта и за фокус групи по-долу са включени по няколко въпроса.

Въпросите за интервютата и за фокус групите са подбрани така, че чрез тях да бъдат идентифицирани потребностите на педагогическите специалисти, които работят ежедневно с деца в детската градина и имат поглед върху комуникацията с техните родители.

Въпросите за фокус групите са насочени към проучване на мненията на експерти, които имат поглед върху по-общата картина, политиките, нормативната уредба, изследванията и проектите в областта, както и целят да бъде събрана информация за съществуващи други практики или проекти, които имат общо с темата на настоящия проект.

Добре би било интервютата и фокус групите да започнат с въвеждащи по-общи въпроси, а след това да се премине към по-специфичните, които да изяснят ситуацията в детайли.

По-долу са представени въпросниците за провеждане на интервюта и на фокус групи.

При провеждането на интервютата е възможно те да бъдат организирани като индивидуални или като групови дълбочинни интервюта (например с група учители и с директора на една и съща детска градина). Нашият опит показва, че при груповите интервюта се наблюдават някои предимства като откритост за целта на проучването и ограниченията му, взаимопомощ на колеги при описание на практиките в различните възрастови групи и по-голяма дълбочина и детайлност на описаните ситуации и практики. Поради това и поради факта, че темата е нова, непозната в контекста на детската градина и не е изследвана в България, нашият екип препоръчва провеждането на този род интервюта. Оптималният подход би бил комбинирането им с индивидуални интервюта.

Провеждането само на индивидуални интервюта би затруднило изследователите да поставят отговорите на респондентите в контекст, тъй като по наше наблюдение контекстът в различните детски градини съществено се различава, в зависимост от големината на населеното място, от състава на екипа, от ръководството и от много други фактори, които определят средата. Използването само на индивидуални интервюта на респонденти от различни детски градини крие опасност от извличане на по-субективни и по-общи отговори с превес на личните преживявания и разбиращения на респондентите.

В края на методиката е приложен дневник на провеждащия/те интервю или фокус група, който позволява да бъдат обобщени основните бележки за участниците и отговорите им, както и за особености на интервютата или на фокус групите, важни наблюдения и друга информация.

Дневникът е особено полезен инструмент за обобщаване на информацията от няколко различни интервюиращи, които провеждат интервюта и фокус групи паралелно, както бе организирана работата по проекта и в нашия екип. Той подпомага по-систематизираното извеждане на аналитични изводи, които интервюиращите откриват в отделните фокус групи и интервюта и биха могли да бъдат включени като обобщаващи за доклада.

Методиката предвижда също преди всяко интервю и фокус група участниците да бъдат запознавани с правилата и условията за провеждане на интервю/фокус група и да им бъде поискано да потвърдят писмено своето информирано съгласие за участие и за аудио запис, при спазване на всички правила за конфиденциалност на личните данни и анонимност, гарантирана чрез кодиране на имената на участниците.

Приложение 2 ВЪПРОСНИК ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ИНТЕРВЮ

Един ден в детската градина

➤ Как протича един ден в детската градина? Кой сервира и отсервира храната? Кой подрежда играчките? Кой облича и съблича децата за сън, кой помага? Включват ли се в тези дейности децата - момичетата и момчетата? Как? Бихте ли ни описали как протича денят във вашата в детска градина.

Игри и играчки:

➤ Какви видове книги, помагала, игри и играчки има в детската градина? Моля, разкажете ни за тях. На какво обикновено обичат да играят момичетата и момчетата? Има ли такива игри или играчки, с които играят заедно, или такива, с които играят само момичетата или само момчетата? Как реагирате на предпочитанията за игри и играчки на децата, включително, ако виждате разлики по пол?

Ролеви игри:

➤ В детската градина често се използват ролеви игри – игри на семейство, на професии, драматизации, маскиране, обличане с различни костюми и други. Какво е вашето наблюдение за реакциите на момчетата и на момичетата в тези игри? Как се разпределят ролите? Насърчава ли се изборът на роли, които не са типични по пол, с образователна цел? Бихте ли дали примери?

Пространство:

➤ Има ли пространства/кътове в детската градина, в които играят предимно момчета или предимно момичета? Каква е вашата роля или намеса при избор на място за игра от момчетата и от момичетата? Бихте ли ни дали примери?

Професии:

➤ Как в детската градина се провеждат педагогическите взаимодействия или игри, които включват различни професии? Моля, дайте пример от вашата практика.

➤ Когато се провеждат такива уроци или игри, включват ли се и професиите, свързани с полагането на грижи (учител в детска градина/ начално училище, медицинска сестра, социален работник, асистент в дом за възрастни хора, чистач, готвач)? Говори ли се за мъжете в тези професии?

Грижа:

➤ Има ли дейности в детската градина, които са насочени към развитие от децата на умения за грижа за самите себе си и за околните? Виждате ли някаква разлика при включването на момичетата и на момчетата в провеждането на тези дейности? Моля, дайте примери.

Семейство и социални умения:

➤ Провеждат ли се уроци/празненства, посветени на семейството? Какви? Дискутират ли се с децата ролите в семейството? Какъв е вашият опит и вашата практика?

➤ Как в детската градина се насърчава развитието на социални умения като взаимопомощ, солидарност, емпатия, умение да се изслушваме и др.? Виждате ли някаква разлика в работата ви с момчетата и с момичетата в тази насока?

Стереотипи по пол:

➤ Обсъждали ли сте с децата стереотипите по пол, които се приписват на момичетата и на момчетата? Обсъждали ли сте този въпрос с родителите?

Обучения

- Преманали ли сте обучение, свързано със стереотипите по пол в образованието като част от програмата на вашето висше образование или допълнителни курсове?
- От какви знания, методи, дидактични ресурси имате нужда, за да се чувствате по-уверени да работите по темата стереотипи по пол с децата и с техните родители?

Приложение 3 ВЪПРОСНИК ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ФОКУС ГРУПА

1. Приятно ми е да се запознаем. Моля представете се. От коя институция/организация сте?
2. Какво е вашето мнение/наблюдение по отношение на присъствието на темата за равенството на половете в детската градина – учебна програма, целенасочена работа с момичетата и с момчетата? Припомняте ли си за проекти или инициативи, които са насочени специално към момчетата и полагането на грижи (например, привличане на момчетата към професиите, свързани с грижи – социални работници, учители в детска градина и основно училище, медицински специалисти)? За какви други теми, свързани с темата *мъжете и момчетата и полагането на грижи* (бащинство, мъжете в професии, свързани с полагането на грижи, и др.) може да дадете информация? Какви са техните цели - превенция на насилието, разширяване на перспективите и компетенциите на момчетата, равенство на половете или друго?
3. Имате ли опит с темата за момчетата и полагането на грижи? Опишете този опит – проекти и инициативи, които сте осъществили във вашата организация/институция. Какви са били реакциите от страна на учителите/ родителите/ децата? Какъв беше опитът ви от предприетите дейности – кое се получи добре и кое не? Опишете други инициативи, насочени към равенството на половете във вашите организации/институции.
4. По какъв начин според вас е възможно или се случва възпроизвеждането на стереотипите по пол по отношение на участието на момчетата в полагането на грижи (чрез образователните програми или материали, чрез определени практики, навици, атмосфера в детската градина/началното училище, или друго)?
5. Как според вас възпроизвеждането на стереотипите за участието на момчетата и мъжете в полагането на грижи може да бъде избегнато? Нека поговорим най-напред за общите принципи, а след това и за конкретни примери и практики, които са имали резултат.
6. Имате ли информация за провеждано или провеждащо се специализирано обучение, предназначено за педагози, което е насочено към развитие на чувствителност към темата равенство на половете и разнообразие? Можете ли да дадете пример? Ако имате информация за подобно обучение, можете ли да ни кажете какъв е форматът и кога се провежда – в рамките на основната програма за висше образование, в курсове, които са част от продължаващото образование, или по друг начин? Задължително ли е или е по избор? Може ли да се каже, че благодарение на такива обучения се наблюдават промени по отношение на равенството в последните години?
7. Според вас какво е необходимо, за да бъде адресирана адекватно темата за участието на момчетата в полагането на грижи в детската градина (обучения, повече знание по темата, материали, практически методи за работа, подкрепа – от професионалисти, промяна на мисленето или нещо друго)?

Приложение 4 ДНЕВНИК НА ИНТЕРВЮИРАЦИЯ

Дата на интервюто/фокус групата:

Време:

Място:

Име на интервюираното лице/а:

Брой участници:

По какъв начин достигнахте до респондентите?

Какви специфични особености бихте отбелязали в проведените полу-структурирани интервюта/фокус групи?

Кои са важните наблюдения или информация от проведеното интервю/фокус група?
